

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA BOHEMISTIKY

Tabuizovaná témata v současné české literatuře pro děti a mládež

(Taboo Topics in Contemporary Czech Literature for Children
and Young Adult Readers)

Bakalářská práce

Anna Malimánková

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením doc. Mgr. Radka Malého, Ph.D., s použitím uvedené literatury.

V Olomouci dne

Podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. Mgr. Radkovi Malému, Ph.D., za odborné vedení práce, cenné rady, podněty a připomínky.

OBSAH

1 Úvod	5
1 Teorie literatury pro děti a mládež.....	7
1.1 Problematika vymezení literatury pro děti a mládež.....	7
1.2 Jaký typ literatury je pro dětského recipienta vhodný?	8
1.3 Hranice mezi dětským a dospělým čtenářem	10
1.4 Identifikace dětského čtenáře	12
1.5 Kde končí dětství a začíná dospělost?	12
2 Polistopadové postavení literatury pro děti a mládež v českém kontextu	14
2.1 Česká teorie literatury pro děti a mládež před revolucí.....	14
2.2 Krize české literatury pro děti a mládež po revoluci	15
2.3 Pozitivní obrat v české teorii literatury pro děti a mládež.....	18
2.4 Srovnání české a zahraniční teorie literatury pro děti a mládež	19
3 Tabuizovaná témata v současné české literatuře pro děti a mládež.....	22
4 Téma handicapu, nemoci	23
4.1 Iva Procházková: Pět minut před večeří.....	25
4.2 Ivona Březinová: Holky na vodítku	28
4.2.1 Jmenuji se Ester – Jsem gamblerka	28
4.2.2 Jmenuji se Alice – Jsem narkomanka.....	30
4.2.3 Jmenuji se Martina – Jsem bulimička	32
4.2.4 Holky na vodítku jako celek.....	33
4.3 Cyklus Holky na vodítku ve srovnání s novelou Pět minut před večeří.....	35
5 Téma smrti.....	36
5.1 Tematika smrti v české literatuře pro děti a mládež od 19. století	37
5.2 Iva Procházková: Uzly a pomeranče	39
5.3 Petra Soukupová: Kdo zabil Snížka?	42
5.4 Srovnání pojetí smrti u Ivy Procházkové a Petry Soukupové	45
5.5 Kontroverzní pohled na tematiku smrti v literatuře pro děti a mládež.....	47
6 Závěr.....	50
7 Anotace	53
8 Seznam literatury	54
8.1 Primární.....	54
8.2 Sekundární.....	54
9 Resumé	57

1 Úvod

V bakalářské práci se budu zabývat trendem v oblasti současné české literatury pro děti a mládež, tj. zpracováním závažných tabuizovaných témat a z toho vyplývajícím stíráním hranice mezi dospělým a dětským čtenářem.

Cílem mé práce je postihnout a dokázat, že tato tematická tendence v současné české literatuře pro děti a mládež oproti předrevolučním létům převažuje a na základě toho dochází k větší míře otevřenosti a detabuizace. S tím souvisejí další otázky, na které se pokusím skrze svou práci podat odpověď. Například, zda je vhodné seznámit dětského čtenáře s takovou problematikou, nebo jakým způsobem by měla být daná problematika zpracována.

V první části své práce se zaměřím na teoretické vytyčení literatury pro děti a mládež, a to jak v českém, tak světovém kontextu. Vzhledem k tématu své práce se budu zabývat zejména otázkami typu „jaké parametry by ideálně měla kvalitní kniha mít“, nebo „jaká je hranice mezi dospělou a dětskou literaturou“. Budu vycházet zejména ze zahraniční antologie *Dítěti vstříc. Teorie literatury pro děti a mládež*, jíž editovala Jana Segi Lukavská, a v níž se objevují přeložené studie pocházející z přelomu 70. a 80. let 20. století. Dalšími zdroji mi budou *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Otakara Chaloupky a Vladimíra Nezkusila pocházející ze 70. let, nebo vybrané statě a články z časopisu *Ladění*.

Dále se budu zabývat postavením české literatury pro děti a mládež po roce 1989, a to zejména v kontextu její teorie a reflexe, která se zdá být oproti světové nedostačující. Pomocí komparace popíšu rozdílný vhled do problematiky a jeho východiska. Co se týče současné české teorie literatury pro děti a mládež, budu pracovat s monografií *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury* od Jany Čeňkové a žánrový vymezením této oblasti literatury v *Encyklopedii literárních žánrů* od Dagmar Mocné, Josefa Peterky.

Ve své analytické části se již konkrétně zaměřím na trend současné české literatury pro děti a mládež, tedy vznik knih, kde se rozmývají hranice věkového určení a do nichž se dostávají závažná témata. Blíže přiblížím dva zastřešující tematické okruhy, a to handicap/nemoc a smrt, pod nimiž se, dle konkrétního titulu, otevírají tabuizovaná témata další.

Téma handicapu nejprve teoreticky vymezím, popíšu základní vývojové tendence této oblasti, v jaké míře se u nás od roku 1989 objevuje. Poté bude následovat analýza, interpretace a komparace konkrétních vybraných titulů, tj. trilogie *Holky na vodítku* od Ivony Březinové a novely *Pět minut před večerí* Ivy Procházkové. Zprostředkování povědomí o nemocech a handicapu tíhne k didaktičnosti, budu tedy sledovat, zda se u analyzovaných titulů také objevuje a celkově postihnu způsob zpracování takového tématu a do jaké míry může být efektivní. Opírat se v tomto případě budu zejména o publikaci *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)* od Svatavy Urbanové a vybrané recenze a články v časopisu *Ladění*, které budu kombinovat se svou vlastní interpretací.

Podobný postup zvolím i v rámci druhého tématu, tedy smrti. Nejprve teoreticky vymezím tuto tendenci v současné české literatuře pro děti a mládež, poté popíšu základní vývojové tendence a proměny tematiky smrti již od 19. století, přičemž opět skončím u toho, v jaké míře se u nás objevuje po roce 1989. Dále bude následovat analýza, interpretace a komparace konkrétních vybraných titulů: *Kdo zabil Snížka?* Petry Soukupové a *Uzly a pomeranče* Ivy Procházkové. V rámci tohoto okruhu budu také zkoumat, zda je vhodné, aby se děti se smrtí touto cestou seznamovaly. Hlavní zdroj, se kterým budu v této části pracovat, bude publikace *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež* od Mileny Šubrtové a opět vybrané recenze a články v časopise *Ladění*, které využiji v rámci analýzy titulů.

1 Teorie literatury pro děti a mládež

V následující kapitole se zaměřuji zejména na problematiku vymezení pojmu dětská literatura/literatura pro děti a mládež, na názorové rozrůznění ohledně směřování dětského čtenáře skrze uměleckou literaturu, či do jaké míry by měla být stírána hranice mezi dospělým a dětským čtenářem.

Na přelomu 70. a 80. let 20. století vzniklo několik zahraničních studií, které „vedly k revizi pohledu na dítě jakožto čtenáře i na dětství jako takové.“¹ Zaměřují se na to, co pojem dětská literatura znamená, co k ní lze přiřadit a co je jejím účelem. Jana Segi Lukavská vybrané studie zařadila do antologie *Dítěti vsříc. Teorie literatury pro děti a mládež*, z níž jsem v této kapitole mimo jiné čerpala. Dalšími zdroji mi byly *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I.* Otakara Chaloupky a Vladimíra Nezkusila pocházející ze 70. let, nebo vybrané statě a články z časopisu *Ladění*.

1.1 Problematika vymezení literatury pro děti a mládež

Vymezení tohoto odvětví literatury je dodnes problematické a nese s sebou mnoho nezodpovězených otázek. Problematický je už samotný pojem. V českém prostředí se mluví častěji o literatuře pro děti a mládež, kdežto termín „children’s literature“, tedy dětská literatura, je typický pro prostředí anglofonní. Ve své práci tedy využívám více termínu literatura pro děti a mládež, pojem dětská literatura se objevuje v případě, když čerpám ze zahraničních zdrojů.

Širší, hlubší zájem o její vytyčení a celkové uchopení v rámci literárněvědného bádání se objevovalo v průběhu 20. století. Vznikaly mnohé faktografické příručky a „v padesátých a šedesátých letech 20. století začaly v evropském kontextu vycházet i studie o jednotlivých žánrech a literárněhistorických etapách vývoje literatury pro děti a mládež.“²

Pohled na toto odvětví literatury je dvojitý. Na jedné straně jsou knihy pro děti a mládež brány za to nejvýznamnější, s čím se čtenáři ve svém životě setkají. Vytváří vstupní bránu do světa literatury, „otevírají malým dětem cestu k dalším

¹ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Úvod. In: *Dítěti vsříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 8.

² ČENKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006., s. 11.

literárním dílům a důležitému poznání díky tomu, že je nenechávají jen tak stát před textem – zdá se, že jim jdou vstříc.“³ Na druhou stranu je na dětskou literaturu pohlíženo s určitým despektem, se snahou zlehčovat ji a oddělovat od dospělého čtenáře. Ale „nepopisujeme knihy pro děti a mládež jako povrchní především proto, že sami nedokážeme pod povrch nahlédnout?“⁴

Pokud budeme na literaturu pro děti a mládež pohlížet jako na plnohodnotnou a významnou sféru literatury, vyvstávají otázky jiné, a to především ohledně směřování čtenáře, tedy do jakého terénu ta pomyslná brána vede. Měly by děti být skrze literaturu jim určenou udržovány ve stavu naivity, či by měly být vedeny k poznání se všemi jeho aspekty? S tím souvisí také to, zda jdou dospělí autoři dítěti skutečně vstříc, zda se jen nesnaží nasměrovat ho tam, kam chtějí.

1.2 Jaký typ literatury je pro dětského recipienta vhodný?

Vymezováním pojmů dětská literatura, dětství apod. se věnovala například Karín Lesnik-Obersteinová. Klade si otázku, jak můžeme určit, které knihy jsou pro děti vhodné a dobré, když nelze s jistotou určit, jaké knihy jsou knihami pro děti. Cituje Johna Rowea Townsenda, který vypisuje řadu knih, jež byly psány původně pro děti, ale našly si i mnohé dospělé čtenáře (*Robinson Crusoe*, *Alenka od Carrolla*, *Knihy džunglí*...). To samé platí například o *Malém princ*.

Termín „dětská literatura“ totiž pro každého vědce znamená knihy, jež jsou pro děti dobré, co se morálních a emocionálních hodnot týče. „Dobré knihy dokážou mnohé. V ideálním případě dětem rozšiřují obzory a vštěpují jim cit pro úžasnou komplexnost života [...]. Žádná jiná dětem dostupná kratochvíle tolik neprospívá empatii a rozvoji lidského soucitu. Žádné jiné potěšení nedokáže dětem tak bohatě zprostředkovat symboly, vzorce, hloubky a možnosti civilizace.“⁵ Otázkou ale zůstává, jak určit, zda je určité literární dílo pro děti vhodné a dobré.

Tento cíl si kladou i kritiky a recenze. Je zjevné, že k tomu nestačí pouze definice dětské literatury jako takové, nýbrž také dítěte samotného, protože pokud

³ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Úvod. In: *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 7.

⁴ Tamtéž.

⁵ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 14.

kritici knihu zhodnotí z jakéhokoliv důvodu jako pro dítě vhodnou, zároveň musí vědět, jak dle nich na dítě zapůsobí. Kritiku dětské literatury předurčuje fakt, že jejich autoři nejsou skutečnými recipienty, skutečnými adresáty, pro něž je dané dílo psané. „Každý dospělý čtenář v roli kritika začleňuje do svých hodnotících postojů vždy jakousi hypotetickou konstrukci vnímatele, v níž se většinou uplatňují zřetel k úrovni psychofyzického vývoje dítěte.“⁶

V 70. letech se teorií literatury pro děti a mládež v českém kontextu zabývali Otakar Chaloupka a Vladimír Nezkusil. V rámci problematiky hodnocení této literatury zastávají názor, že „podstata tohoto hodnocení bude v mnohém jiná než u literatury pro dospělé, neboť dětský čtenář zaujímá vůči dílu řádově jiná hodnotící kritéria než dospělý.“⁷

Obersteinová jmenuje několik autorů a autorek, kteří k této problematice zaujímají různý postoj. Například Pamela Traversová se vyjadřuje následovně: „Nemusíte se odříznout od části své představivosti a vytvářet zvláštní knihy určené dětem, jelikož – ruku na srdce – nemáte vůbec tušení, kde končí dětství a kde začíná dospělost. Ani jedno nemá hranice, vytvářejí jednotu.“⁸ Elwyn Brooks White naopak pokládá psaní pro děti za obtížné: „Musíte psát lépe, než byste psali jinak, ne hůře. Děti jsou náročné [...]. Přijmou, téměř bez odporu, cokoli, co jim nabídnete, pokud to nabídnete čestně, bez obav a čistě [...].“⁹ Barbara Wallowá zase mluví o nutnosti snížení nároků na své čtenáře, jinak hrozí neporozumění ze strany dítěte, což by mohlo vést až k jeho poškození. Tomu odporuje Gillian Averyová, která věří, že „dítě má svoje vlastní způsoby obrany proti tomu, co se mu v knize nelíbí nebo čemu nerozumí.“¹⁰ Joan Glazerová a Gurney Williams shrnují své postoje ohledně vhodné literatury pro děti tak, že „preference a antipatie dětí neurčují literární kvalitu [...]. Knihy musí být posuzovány jako literatura na základě svých vlastních měřítek.“¹¹

⁶ ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. Ladění, 8, 1998, č. 3, s. 5.

⁷ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 81.

⁸ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 19.

⁹ Tamtéž, s. 19.

¹⁰ Tamtéž, s. 20.

¹¹ Tamtéž, s. 24.

V rámci posuzování kvalit u dětských knih se stává hlavním měřítkem striktní oddělení didakticky zaměřených knih a dětské literatury jako takové. Dle badatelů má být dětská literatura přitažlivá právě skrze zábavnost, a nemá vychovávat, či jakkoliv manipulovat. Dle Frederika Josepha Harveyho mají dětské knihy poskytnout zejména spontánní potěšení bez primární funkce dítě poučovat. Tento názor je v rozporu s českým teoretickým vytyčením funkcí literatury pro děti a mládež, kde je didaktičnost směřodná. Srovnání české a světové reflexe literatury pro děti a mládež se budu následně věnovat ve druhé kapitole.

1.3 Hranice mezi dětským a dospělým čtenářem

V rámci dětské literatury je důležité klást důraz na dětské potřeby, a to jak z hlediska obsahu, tak formy. Propojení mezi definicemi dětského čtenáře a literatury jemu určené je velmi těsné, „v mnoha ohledech je kritici definují jako jednu a touž věc, a o literatuře pro děti se často hovoří, jako by byla psaná dětmi a vyjadřovala jejich potřeby, emoce, zkušenosti.“¹²

Dle Otakara Chaloupky a Vladimíra Nezkusila je k postžení specifík literatury nutné „uvědomit si ty faktory, které odpovídají v úplnosti na potřeby dětského čtenáře, tj. pochopit podobu funkcí této literatury, vystihnout dialektický vztah těchto funkcí v jednotlivém uměleckém textu i v literatuře jako celku, vidět tyto funkce jako základnu, umožňující seberealizaci dítěte ve vlastním světě i jeho vrůstání do světa dospělých.“¹³ Otázkou ale zůstává, zda je možné zobecnit dětské potřeby do té míry, aby tak bylo vytvořeno měřítko pro budoucí tvůrce dětských knih.

Myles McDowell má o dětských potřebách v literatuře jasnou představu. Dle něj se příběh „rozvíjí v rámci jasně daných morálních schémat, jež ve většině knih pro dospělé nepřipadají v úvahu; dětské knihy se snaží být spíše optimistické než depresivní; užívají jazyk orientovaný na dítě [...]“¹⁴ Natalie Babbittová, americká kritička a autorka, se proti tomuto tvrzení vymezuje tím, že „ve skutečnosti nic

¹² LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 26.

¹³ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 39-40.

¹⁴ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 27.

jako emoce vyhrazená pouze pro dospělé neexistuje a literatura pro děti se zabývá celým jejich spektrem.“¹⁵ Dle ní se dětské literatura od dospělé nemusí lišit ani jazykem, ani obsahem: „Válka, postižení, moc, krutost; všechny nejdůležitější aspekty života se v dětské literatuře objevují.“¹⁶

K otázkám, zda by měla být literatura pro děti oddělena od té pro dospělé a celkově, zda by do dětské literatury měla pronikat závažná tabuizovaná témata, se vyjadřuje také Peter Hunt v rámci své „dětistické teorie“: „Vývojová psychologie – a nejen ona – považuje za samozřejmé, že se děti musejí střetnout s dospělou, respektive normální kulturou a přizpůsobit se jí.“¹⁷

Ve spojitosti s tím lze také zmínit tzv. „rodinné čtení“, které fungovalo v Rusku, Estonsku či na Ukrajině. Jedná se o projekt, kdy „je četba pojímána jako prostředek sdělování závažných myšlenek a jako prostředek výchovy k mravnosti.“¹⁸ Byly vytvořeny seznamy knih, většinou pro dospělé, a s tím i pokyny, jakým způsobem by měly být dětem předloženy. Odborníci apelují na rodiče, aby četli svým dětem a ty zase nahlas předčítaly jim, s tím že mezi nimi pak proběhne diskuze o závažných tématech z toho vyplývajících. Marcela Macháčková, autorka článku v časopise *Ladění*, hodnotí projekt jako zajímavý a shrnuje tuto problematiku následovně: „Skutečnost, že stále uzavíráme děti v hájemství dětské literatury, i když by mohly vyjít za její hranice, je znepokojivá.“¹⁹

Otakar Chaloupka a Vladimír Nezkusil na problematiku pohlížejí spíše z hlediska kontextu. Literatura pro děti a mládež se dle nich „nutně realizuje kontextově s literaturou, jež záměrně pro děti psána není.“²⁰ Rozlišují sociální fungování literárního kontextu a aktuální kontext tvůrčí. V prvním případě „nebývá čtenářsky rozlišováno mezi intencionální literaturou pro děti a mládež a intencionální literaturou pro dospělé zcela jednoznačně a kategoricky,

¹⁵ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 27.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ HUNT, Peter. *Dětistická teorie. Dětská subkultura, literatura a teorie*. In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 59.

¹⁸ MACHÁČKOVÁ, Marcela. *Rodinné čtení*. *Ladění*, 7, 1997, č. 2, s. 18.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 25

přínejmenším ne natolik, aby společně nevytvářeli aktuální čtenářský kontext.“²¹ V druhém případě je tomu jinak. Mnoho autorů zaměřujících se na dospělé čtenáře se literaturou pro děti a mládež vůbec nezabývají, naopak existují autoři píšící pouze pro děti.

1.4 Identifikace dětského čtenáře

V rámci vymezování dětské literatury je třeba také zmínit problematiku týkající se pojmu identifikace. Dítě je automaticky přitahováno knihou, v níž se rozezná, v níž se identifikuje s hlavní, či vedlejší dětskou postavou. Jak poznamenává izraelský teoretik Adir Cohen, „proces čtení, identifikace, účasti a vztahování se ke knize čtenáře dynamicky přivádí do fikčního světa knihy.“²² Ale i zde nastává problém, co se týče množství názorů a počtu debat, jelikož tento proces přirozeně závisí na tom, jak je pojmána definice dítěte.

Identifikace podle Donny Nortonové je proces, který „vyžaduje vytvoření citového pouta se svým vzorem. Děti věří, že jsou jako tyto vzory a že se jim ve svých myšlenkách, pocitech a povahách podobají.“²³ Robert Leeson, britský teoretik, s tvrzením o potřebách dítěte najít se v textu souhlasí, nicméně stejnou měrou vyzdvihuje i možnost úniku do jiného odlišného světa. Výstižně se k dané problematice vyjádřila také Gyatri Chakravorty Spivaková, která nutnost dětského čtenáře najít se v příběhu a ztotožnit se s hrdinou či příběhem pokládá za sebezničující. Dle ní bychom tak dospěli „do situace, kdy by činy Adriana Molea mohl ocenit pouze chlapec z proletářské rodiny ve věku třináct a tři čtvrtě.“²⁴

1.5 Kde končí dětství a začíná dospělost?

V rámci vymezování dětské literatury jsem se zaměřila zejména na problematiku vyvěrající z otázek typu „jaká kniha je pro dítě dobrá?“ či „jaká hranice je mezi dětskou a dospělou literaturou?“. Tyto otázky přímo souvisí

²¹ CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, s. 26.

²² LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 30.

²³ Tamtéž, s. 30.

²⁴ RUDD, David. *Teoretizování a teorie: Jak existuje literatura pro děti*. In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 41.

s tématem mé bakalářské práce, tedy tematickou tabuizací v současné české literatuře pro děti a mládež.

Z první kapitoly je patrné, že přímé odpovědi neexistují a samotné vymezení této sféry literatury je značně problematické. I přes názorovou rozrůzněnost mnohých jmenovaných odborníků a autorů dětské literatury je ale možné dospět k jistým závěrům.

S hledáním parametrů pro dobrou knihu určenou dětem, by měly ideálně pomoci odborné kritiky i recenze. Aby však splnily účel, musí kritik vytvořit hypotetickou konstrukci vnímatele, tedy dětského čtenáře, zaměřit se na jeho potřeby, a to je problematické. Každé dítě se vyvíjí jinak, liší se „podle své sociální třídy, rasy, etnických kořenů, tenderu.“²⁵ Z tohoto hlediska tedy není možné zcela zobecnit, jaká kniha je pro dítě dobrá.

Co by se ale v dětské umělecké literatuře objevovat nemělo, je didaktičnost. Většina výše citovaných zahraničních odborníků se shodla na tom, že by měla převažovat zábavná složka, bez snahy o manipulaci, s čímž mohu, na základě analýzy současných českých titulů určených dětským recipientům, souhlasit. V českém kontextu je na tuto problematiku názor jiný, o tom ale později.

S první otázkou souvisí i otázka druhá, tedy „jaká je hranice mezi dospělou a dětskou literaturou“? Zde nemohu dospět k jasnému závěru, míra kontroverze nad touto problematikou je poměrně vysoká. Většina autorů se však přiklání k názoru, že by se striktní hranice mezi těmito dvěma sférami literatury tvořit neměla. Protože kdo ví, kde končí dětství a začíná dospělost?

Dětská literatura je široká oblast, v níž se nachází mnoho nevyřešeného. Je nutné sledovat její vývoj, reflexi a soudobé trendy, k čemuž napomáhá rozvíjení teorie dětské literatury a její kritické recepce. Zatímco v anglofonním kontextu dochází k neustálému názorovému přehodnocování nejen obsahu pojmu dětská literatura, v kontextu české teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989 stagnuje, ačkoliv v předrevolučním období byla poměrně rozvinutá.

²⁵ LESNIK-OBERSTEINOVÁ, Karín. *Vymezování pojmů. Co je to literatura? Co je to dětství?* In: SEGI LUKAVSKÁ, Jana. (ed.). *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 17.

2 Polistopadové postavení literatury pro děti a mládež v českém kontextu

V rámci této kapitoly se zaměřím na vývojové tendence v oblasti české literatury pro děti a mládež po roce 1989, na její teorii a reflexi. Budu sledovat, jaký měl vývoj dopad na uměleckou tvorbu a v závěru srovnávat teoretické vymezení literatury pro děti ve světovém a českém měřítku.

2.1 Česká teorie literatury pro děti a mládež před revolucí

Předlistopadová teorie literatury pro děti a mládež byla v českém kontextu poměrně rozvinutá a na dobré úrovni. Badatelé měli kvalitní zázemí díky tomu, že dětská kniha byla světu předkládána jako výkladní skříň země, byla výrazně podporována. Velký význam byl připisován činnosti vědecko-výzkumného pracoviště Kabinetu dětské literatury Pedagogického ústavu J. A. Komenského při AV ČR v Praze a zájmové organizaci s prvorepublikovou tradicí Společnost přátel knihy pro mládež, která pořádala odborné semináře o literatuře pro děti a mládež za účasti kvalifikovaných znalců. Mimo to Albatros vydával řadu *Knižnice teorie dětské literatury* a roku 1964 byla československá sekce přijata do IBBY (Mezinárodní sdružení pro dětskou knihu).

Teoretici diskutovali o dětské literatuře skrze strukturalismus (František Tenčík, Vladimír Nezkusil), později se jejich inspiračním zdrojem stali autoři Nitranské školy (Ján Kopál, František Mik). Oba tyto zdroje přinesly do zkoumání dětské literatury něco jiného. U strukturalismu šlo zejména o „otázku specifičnosti její estetiké funkce a vztahu této funkce k funkcím ostatním (zejména funkci výchovné),“²⁶ kdežto Nitranská škola přinesla „pojem ‚dětského aspektu‘, který má umožnit sledovat, jak se realizuje napětí mezi pohledem dospělých a dětí v textech.“²⁷ Zásadní otázky a problémy strukturalistické teorie se formovaly v etablovaném časopise o dětské literatuře a umění *Zlatý máj*, který fungoval v letech 1956-1997. Nabízel prostor pro důležité stati postihující stav teoretické a kritické reflexe literární tvorby pro děti a mládež, také pro živé polemiky, příspěvky zahraničních přispěvatelů či ankety. V druhé polovině devadesátých

²⁶SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Česká teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989. In: *Dítěti vsťříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 255.

²⁷Tamtéž.

let se ale *Zlatý máj* ocitá ve finanční krizi a je nucen zredukovat obsah, postupně se z něj stává populárně-informativní čtvrtletník, který následně zaniká.

2.2 Krize české literatury pro děti a mládež po revoluci

Převratné společenské změny, které přinesl listopad 1989, výrazně celou oblast dětské literatury a obecně knižní kultury poznamenaly. Nastala svoboda slova, zmizely hranice mezi tzv. oficiálním, samizdatovým a exilovým komunikačním okruhem, byla rehabilitována diskriminovaná témata. „Polistopadovou integraci dosavadních tří komunikačních okruhů doprovázela také liberalizace vydavatelské praxe a vznik přibližně tří tisíc nových nakladatelství a vydavatelství.“²⁸

Jiří Kratochvíl nazval začátek 90. let 20. století v české literatuře „obnovením zdravého chaosu“, což je charakteristika zcela přesná. Tento chaos a atmosféra plná očekávání vybízela k otázkám ohledně nové pozice a funkce literatury v sice svobodné, ale tržními mechanismy regulované společnosti spjaté s „devalvací uměleckých hodnot a konvencionalizací, s nadprodukcí triviálního, antikvárního a brakového čtiva i s projevy obchodní a redakční neserióznosti.“²⁹ Dětská kniha se stává běžným tuctovým zbožím, ztrácí své tradiční postavení, do zájmové sféry dětského recipienta stále víc zasahuje masmediální videokultura. „Původní slovesná tvorba určená dětem a mládeži se ocitá v krizi.“³⁰

Od samého počátku 90. let se na knihkupeckých pultech objevovala jak umělecko-naučná a encyklopedická produkce, tak beletristická. Literárním dílům hodnotným konkurovaly velice nevkusné a brakové knihy autorů, ilustrátorů a nakladatelů, „kteří si nelámali hlavu s něčím tak ‚zbytečným‘, jako je dobrý vkus nebo kultura jazyka, o umělecké úrovni, původním nápadu a invenci ani nemluvě.“³¹ Tento stav byl zapříčiněn právě i oslabením kritiky a teorie dětské literatury.

²⁸ MACHALA, Lubomír a kol. *Panorama české literatury po roce 1989*. Praha: Knižní klub, 2015, s. 22.

²⁹ TOMAN, Jaroslav. *Polistopadová česká teorie a kritika literatury pro děti a mládež*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 305.

³⁰ Tamtéž, s. 305.

³¹ PROVAZNÍK, Jaroslav. *Literatura pro české děti* [online]. 2003 [cit. 2019-01-19]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/10179/literatura-pro-ceske-deti>

Kritikové zpočátku protestovali vůči chaosu zkomercializovaného nakladatelského trhu, vůči nárůstu brakového čtiva a někteří dokonce předpovídali zánik dětské knihy. Postupně tyto tendence ale přijali a tolerovali je. Jedna ze zásadních statí uveřejněné ve Zlatém máji napsala Naděžda Siegelová. Obává se, „aby dětská literatura nebyla znovu odsunuta do sféry pragmatických a utilitárních zájmů rodiny, školy, knihovníků a nakladatelů „jako okrajová, výchovně prospěšná a ziskově výhodná enkláva.“³²

Kromě nové společenské situace a s ní související proměně statusu dětských knih, krize vyvěrala také „z pocitu, že vše významné už bylo vyzkoumáno.“³³ Na tuto stagnaci reaguje Vladimír Nezkusil, později Svatava Urbanová. Autorka pokládá strukturalistický přístup k teorii dětské literatury již za nedostačující vzhledem k postmoderní době a „brání teorii i z pozice, že je důležitá pro určování nové, proměňující se normy.“³⁴ Jak Urbanová, tak Nezkusil – vidí řešení v zaměření se na kritiku literatury pro děti a mládež, recepci děl a intertextualitu.

Ve čtvrtém čísle časopisu *Ladění* z roku 1997 zpracoval Jiří Poláček anketu „Co považujete za největší problém naší současné kritiky literatury pro mládež?“, na níž odpovědělo 6 respondentů. Dle Jindřišky Ptáčkové kritika literatury pro děti a mládež v podstatě neexistuje, řídké recenze nejsou určeny primárně dětem a rodičům, což pokládá za velké negativum. René Ditmar, kritik Zlatého máje, „spatřuje problém ve značné šíři dnešní knižní produkce pro děti, jakož i v úpadku dětského čtenářství.“³⁵ Do ankety se zapojila také Hana Šmahelová, která kritice literatury pro děti a mládež vytýká „laické zaujetí a publicistickou rutinu, absenci zasvěcenosti, nadhledu a tvořivosti, přílišnou spjatost s oblastí vychovatelské a vzdělávací praxe.“³⁶ Požaduje profesionálně redigovaný časopis, do kterého by přispívali odborníci a ve kterém by byl prostor pro diskuze a nové informace.

Kromě této problematiky vyvstaly v 90. letech na dětském literárním poli nové praktické úkoly, které se dožadovaly řešení a které zastínily „důležitost teorie, jež

³² SIEGELOVÁ, Naděžda. *Pětiletá bilance*. Zlatý máj, 39, 1995, č. 1, s. 43-44.

³³ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Česká teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989. In: *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 256.

³⁴ Tamtéž, s. 257.

³⁵ POLÁČEK, Jiří. *Co považujete za největší problém naší současné kritiky literatury pro mládež?* *Ladění*, 7, 1997, č. 4, s. 25.

³⁶ Tamtéž.

se zdála některým badatelům samoučelná.³⁷ Bylo nutné reagovat na masmediální působení na literaturu pro děti a její recipienty a vzít v potaz, že knižní produkce se změnila na konzumní.

Dále bylo nutné popsat aktuální stav, vytyčit hlavní trendy a směřování této sféry literatury. Docházelo ke sváru starého a nového pojetí kritiky dětské literatury, což se projevilo již koncem listopadu 1989 na pražské konferenci Společnosti přátel knihy pro mládež. Zde Vladimír Nezkusil postihl jev, který se posléze stal velmi diskutovaným a palčivým problémem naší společensko-politické transformace: „Čím dál vyšší procento dorůstající populace není s to přijímat impulsy z náročnějších textů. Je třeba k nim hovořit srozumitelně a účinně při zachování zásadního hlediska kulturnosti...Stojíme na prahu období, v němž bude nutno nově vytvářet vztah mezi masovou kulturou, tzv. dobrým průměrem a hodnotovou špičkou.“³⁸

Opomíjení teorie literatury pro děti a mládež a celková krize v této sféře knižní kultury souvisela také s tím, že došlo k celkovému zhoršení institucionálního zázemí badatelů. Po revoluci přestala být (a dodnes není) soustavně sledována a reflektována v žádném z literárních či kulturních periodik, časopisů. Po zániku *Zlatého máje* převzal částečně roli teoreticko-kritického periodika zaměřujícího se na literaturu pro děti a mládež časopis *Ladění*, který „má zásluhu na tom, že debata o literatuře pro děti a mládež zcela neutichla, časopisu však chyběl kriticko-polemický charakter Zlatého máje, který dříve dával vzniknout skutečně živým literárněvědným debatám.“³⁹

Recenze knižních novinek a teoretické statě o soudobé problematice dětské literatury se dále objevovaly například v týdeníku *Nové knihy*, ten ale roku 2002 zanikl. Co se týče dalších periodik a časopisů, které v současnosti fungují k reflexi literatury pro děti a mládež, lze zmínit měsíčník pro práci s knihou *Čtenář*, vydávaný Národní knihovnou, časopis pro divadelní výchovu *Tvořivá dramatika*, metodicky zaměřené časopisy pro učitele základních a středních škol *Komenský* a *Český jazyk a literatura*, které vycházejí dodnes, nebo přílohu *Triangl*

³⁷ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Česká teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989. In: *Dítěti vsťříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 258.

³⁸ NEZKUSIL, Vladimír. *Konec zjednodušených představ*. Zlatý máj, 34, 1990, č. 2, s. 86-89.

³⁹ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Česká teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989. In: *Dítěti vsťříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 261.

vycházející ve čtrnáctideníku *Tvar*. Sporadicky se v současnosti objeví také zmínka o dětské literatuře v *Lidových novinách*, zde ale nejde o soustavné recenzování produkce pro děti, nýbrž o nesystematické odbočky.

2.3 Pozitivní obrat v české teorii literatury pro děti a mládež

Ve druhé polovině 90. let nastává v kritice a teorii literatury pro děti pozitivní obrat. „V odborných časopisech a konferenčních sbornících lze registrovat stále více analytických statí, genologických i poetologických studií a také první pokusy literárních badatelů o bilanční a syntetizující hodnocení polistopadové tvorby a jejího vývoje.“⁴⁰ Teoretici se snaží vymezit nové koncepce vědy o dětské literatuře, její metodologická východiska a terminologie, a to zejména kvůli její postmoderní proměně.

Důležitým obratem k lepšímu se v 90. letech a v současnosti stávají také nové organizační aktivity. Patří mezi ně například *Soutěž Zlatá stuha*, cena *Magnesia Litera*, čtenářská anketa *SUK – Čteme všichni*, nebo projekt *Nejlepší knihy dětem*. Staly se „žádoucím korektivem hodnotících soudů o literatuře pro děti a mládež a zároveň garantem její umělecké kvality.“⁴¹

Co se týče propagace dětské literatury a zároveň podnětu k její teoretické a kritické reflexi, nedílnou součástí zastupují knižní veletrhy. Nejznámější je pražský *Svět knihy*, olomoucký *Libri*, *Podzimní knižní veletrh* v Havlíčkově Brodě, *Tabook* a zejména specializované veletrhy dětské knihy v Jihlavě a v Liberci. Zde svou produkci představuje spousta českých vydavatelů zaměřených pouze na dětskou literaturu, můžeme jmenovat například *Albatros*, *Meander*, *Babobab* nebo *Běžiliška*.

Ukazuje se, že polistopadové období je specifické tendencí ke sblížení literatury pro dospělé a děti, a to i přes specifčnost každé z nich. Teorie a kritika 90. let 20. století a počátku 21. století „směřuje k exaktní profilaci, opřené o pevný metodologický fundament a myšlenkovou kreativitu, a vyhraňuje se

⁴⁰ TOMAN, Jaroslav. *Polistopadová česká teorie a kritika literatury pro děti a mládež*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 313.

⁴¹ Tamtéž, s. 321.

v samostatnou vědní disciplínu otevřenou všem aktuálním kulturním podnětům a schopnou partnerské koexistence s literaturou celonárodní.“⁴²

2.4 Srovnání české a zahraniční teorie literatury pro děti a mládež

Zatímco v anglofonním kontextu dochází k neustálému názorovému přehodnocování nejen obsahu pojmu dětská literatura, v kontextu českém teorie literatury pro děti a mládež po roce 1989 stagnuje a místo toho se zabývá „obávaným úpadkem hodnoty literárních děl pro děti a mládež.“⁴³ I přesto, že v druhé polovině 90. let dochází k pozitivnímu obratu v této oblasti, stále se v rámci literárněvědných reflexí na dětského čtenáře pohlíží jako na neproblematickou, snadno popsatelnou a stejnorodou skupinu. Vypovídá o tom například vymezení literatury pro děti a mládež podle pedagožky a teoretičky Jany Čeňkové.

Autorka v rámci své monografie *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury* (2006) poměrně striktně a jasně vytyčila hlavní charakteristiky této sféry literatury. Dle ní „literatura přímo určená dětem a mládeži zahrnuje tvorbu záměrně jim věnovanou a texty, které děti a mládež přijímají jako svou četbu.“⁴⁴ Dále ohraničila dětskou literaturu věkem příjemců od 3 do 16 let a vyčleňuje ji „jako jeden ze subsystému literární slovesnosti v příznakovém protikladu vůči literatuře pro dospělé.“⁴⁵

Věnuje se také funkcím dětské literatury, které vycházejí z variability funkce estetické. „Projevuje se ve čtyřech prioritách – v poznávací, relaxační, didaktické (výchovné) a fantazijní funkci.“⁴⁶ Funkci didaktickou pokládá za nejvýraznější,

⁴² TOMAN, Jaroslav. *Polistopadová česká teorie a kritika literatury pro děti a mládež*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 324.

⁴³ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Závěr. In: *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 264.

⁴⁴ ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006, s. 12.

⁴⁵ Tamtéž.

⁴⁶ Tamtéž.

dle ní se „podílí na rozvoji a upevňování hodnotové orientace, emocionality, sociálních a jazykových dovedností.“⁴⁷

Dále postihuje pojmy „intencionální“ a „neintencionální“ tvorba, které zavedl František Tenčík v *Četbě mládeže* v počátcích obrození z roku 1962. Intencionální tvorba, která od druhé poloviny 20. století převažuje, je tvůrcem adresována dětem a mládeži pomocí vnějších atributů jako je podtitul, edice apod. Pod neintencionální literární díla spadá veškerá četba dětí a mládeže, „v níž se ocitají slovesné projevy (literární, školní četba – slabikáře a čítanky, časopisecké, divadelní a filmové texty), které si literatura pro děti a mládež přisvojuje.“⁴⁸

Podobně povrchově je s teoretickým vytyčením literatury pro děti a mládež nakládáno v *Encyklopedii literárních žánrů* od Dagmar Mocné, Josefa Peterky a kol. Například tematická a významová rovina literatury pro děti a mládež je dle autorů „ve větší míře transparentní, emotivní, názorná a směřuje k pozitivním hodnotám (naději a mravnímu ideálu).“⁴⁹ I zde je tedy vidět tendence k bagatelizování, příliš černobílému vymezení.

Stručné teoretické vytyčení literatury pro děti a mládež podle Jany Čěňkové, stejně jako její vymezení v rámci *Encyklopedie literárních žánrů*, se v mnohém rozporuje s výše zmíněnými zahraničními studii a zdá se být příliš zjednodušené. Tuto oblast literatury nelze vymezit jasnými definicemi, věkovým rozpětím, či přesným určením jejích funkcí. Nese v sobě mnoho otázek určených k následné diskuzi, nelze dojít k jednoznačným závěrům, protože jednoznačná není ani charakteristika příjemce této literatury.

Ačkoliv tedy k pozitivním změnám v oblasti české teorie literatury pro děti a mládež v posledních letech došlo a je na vzestupu, prospěla by jí revize užívaných pojmů (například definice dítěte-čtenáře, dětství, dospívajících a literatury pro ně vydávané a jimi recipované). Segi Lukavská vidí možné zlepšení v inspiraci zahraničních teorií literatury pro děti a mládež s tím, že by tak

⁴⁷ ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006, s. 12.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 361.

byla možnost „prověřit své dosavadní metody tváří tvář jinému přístupu.“⁵⁰ S tím mohu souhlasit. Jak jinak zajistit, aby vycházela kvalitní literatura pro děti a mládež než skrze její rozvinutou teorii, reflexi a snahu postihnout její současné tendence a směřování?

⁵⁰ SEGI LUKAVSKÁ, Jana. Závěr. In: *Dítěti vstříc: Teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, s. 266.

3 Tabuizovaná témata v současné české literatuře pro děti a mládež

Nepřeberné množství vydávaných knih a jejich rozličná kvalita znesnadňuje orientaci v oblasti literatury pro děti a mládež. V důsledku toho dochází k odsouvání celé oblasti na okraj literárněvědného a kritického zájmu, nebo k jejímu směřování k populární a masmediální kultuře zahrnující film, televizi, počítačové hry a videohry.

Vzhledem k rozmanitosti rozsáhlé tvorby v současné české literatuře pro děti a mládež, je těžké zachytit celkový vývoj skrze přehled vydávaných titulů. Je ale možné postihnout určité tendence, naznačit některé proměny a směřování. Kromě variování již známých motivů, vznikají pozoruhodné „knihy, v nichž se rozmývají hranice věkového určení, striktního žánrového a tematického vymezení. Nevystačíme v nich ani s kategoriemi dětský čtenář a raději se zmiňujeme o příjemci.“⁵¹

Jedním ze zásadních trendů současné tvorby pro děti je „filozofizace“ literatury a s tím související důraz na zpracování závažných tabuizovaných témat, jako je například smrt, handicap, krizové rodinné situace, sexualita, nebo rasová nesnášenlivost.

„Literaturu odpovědí“ nahradila literatura, která si klade otázky, je vícevrstevnatá a směřuje k univerzálnímu dětskému i dospělému recipientovi. „Hranice mezi literaturou pro děti a pro dospělé se stává propustnější a do literatury pro mládež pronikají závažná témata a moderní sofistikovanější narační styly.“⁵²

Jednotlivá témata se navzájem prostupují, ve většině děl se jich objevuje více naráz a navzájem se podmiňují. K následující analýze jsem vybrala dvě zastřešující témata, a to „*handicap, nemoc*“ a „*smrt*“. V obou případech jde o témata obšírná, pod nimiž se skrývá mnoho dalších závažných motivů, často ve spojitosti s krizovými rodinnými situacemi nebo jejich nestandardní podobou.

⁵¹ URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 7.

⁵² ŠUBRTOVÁ, Milena. *Filozofizace literatury pro děti a mládež*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 145.

4 Téma handicapu, nemoci

Se změnou společenského klimatu na počátku 90. let minulého století se proměnilo i vnímání handicapovaných veřejností. Vyrůstá snaha integrovat je do běžného života a kolektivu zdravých vrstevníků, přiblížit okolí, na jaké bázi jejich život funguje. Tento trend se projevil i v mnoha literárních dílech pro děti a mládež. Vzhledem ke vzrůstající tematické detabuizaci po roce 1989 se tak postupně vytvořila zdánlivě jednotná prozaická linie, ve které se autoři zaměřují na problematiku fyzicky, psychicky či sociálně handicapovaného dítěte, nemoc v rodině a celkově vypořádání se s takovou situací.

Obraz handicapovaného hrdiny souvisí také s trendem zachytit „pozici dítěte, které vnímá svou odlišnost, svou jinakost, a přitom buď nepozbývá schopnost aktivně vnímat svět, vyrovnávat se s pozicí outsiderství nebo handicapu, nebo se tato odlišnost stává ‚hybnou jednotkou‘.“⁵³

V 90. letech, v nichž se tato tematická linie konstituuje, byl obraz handicapovaného hrdiny zpracováván nejhojněji. Objevila se díla „s různým směřováním, funkční potencí i žánrovými příznaky od dívčího románu, autobiograficky laděných textů až k příběhové próze pro menší děti.“⁵⁴

Co se týče románu pro dívky, lze zmínit například Stanislava Rudolfa a jeho román *Blíženci* (1992), který čtenáři představuje hlavní hrdinku Miladu, jež je po prodělané mozkové obrně částečně ochrnutá. Přesvědčivější výpovědí je však v tomto ohledu autobiograficky laděná próza Jarmily Mourkové *Darina* (1993). Hrdinka, odkázaná na berle a vozík opět po prodělané obrně, „dokáže vést plnohodnotný život nikoli navzdory handicapu, ale právě s jeho pozitivními aspekty.“⁵⁵ Fyzický handicap svébytně uchopila také Iva Procházková v novele *Pět minut před večerí* (1996). Nejedná se ale už o dívčí čtení, nýbrž o příběhovou prózu pro menší děti.

⁵³ URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 15.

⁵⁴ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 132.

⁵⁵ Tamtéž, s. 133.

Zatímco problematika fyzicky postižených byla sporadicky zpracována i dříve, mentální handicap byl až do 90. let 20. století velké tabu. Tento nově rozrůstající se fenomén se ve zmíněném období projevil ve třech literárních textech, které spojuje dětská postava s mentálním postižením. Prvním je novela *Bryčka pro biskupa* (1996) od Ivana Remundy. O dva roky později vyšel Martině Drijverové *Domov pro Marťany* (1998), kde se objevuje handicap hned ve dvou podobách. Desetiletá Michala, která se snaží zapadnout v nové škole, čelí ve vztahu k druhým sociálnímu handicapu v podobě mentálně retardovaného bratra trpícího Downovým syndromem. *Na tom záleží...* (1999) od Denisy Střihavkové by mohlo být pokračováním *Domova pro Marťany*, ačkoliv se nejedná vyloženě o dětskou literaturu. „Autorka, sama postižena Downovým syndromem, zapisovala od svých jedenácti let vlastní, fantazijně dotvářené prožitky.“⁵⁶ Próza pro děti a mládež zaměřující se na mentální handicap se v 90. letech vyhnula přílišné návodnosti, k čemuž předchozí tematická tabuizace sváděla.

Podobný případ jako u Denisy Střihavkové se objevuje i v roce 2002, kdy vyšla sbírka *Terezčiny pohádky*, jejichž autorkou je Tereza sama (Tereza Janáčková). Narodila se nevidomá, s poškozenou centrální nervovou soustavou. „Když v sedmi letech nastoupila do speciální školy na Kociánce, začala vyprávět své mamince pohádky. Ta je zaznamenala a dala přečíst Terezčiny učitelům, kteří je doporučili nakladatelství.“⁵⁷

Téma handicapu a nemoci se objevovalo v různých podobách i v novém tisíciletí. Roku 2001 přichází Ivona Březinová s prvním dílem souboru „návodných“ próz *Holky na vodítku: Jmenuji se Martina* (2001), na což další rok naváže dílem druhým *Jmenuji se Alice* (2002) a třetím *Jmenuji se Ester* (2002). Tato série s hlavními hrdinkami trpícími handicapem duševním je zaměřená na patologické společenské jevy (gamblerství, drogy, nymfomanie, anorexie). Autorka těžila z návštěv v léčebnách a stáže v Drop In centru, vychází

⁵⁶ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 140.

⁵⁷ JANDA, Luděk. *Handicapované pohádky*. Ladění, 13, 2003, č. 1, s. 21.

z rozhovorů s pacientkami po nějakém psychickém traumatu. Série zaujme „otevřeností a nedostatečnou schopností dívek vymanit se z temných nástrah.“⁵⁸

Ivona Březinová se problematikou handicapu/nemoci zabývala i v dalších prózách pro děti a mládež. V novele *Lentilka pro dědu Edu* (2006), určené menším čtenářům od 6 let, autorka zachycuje stárnutí v podobě Alzheimerovy demence. „V propojení osudů dědy a pravnuka nenásilnou formou upozorňuje na nebezpečí zanedbání příznaků nemoci, a tím pozdní diagnostiku.“⁵⁹

V posledním desetiletí zpracovala také fyzický, posléze mentální handicap, a to nejprve v roce 2012 v krátké próze *Kluk a pes* (2012), kde je hlavní hrdina na vozíčku a pomáhá mu asistenční pes. Podobnou tematiku zvolil i Ivan Binar v próze *Bibiana píská na prsty* (2009). Hlavní hrdinka je také upoutaná na vozíček a nemá naději na uzdravení.

Březinová pokračuje tématem mentálního handicapu v románu *Řvi potichu, brácho* (2016), který by se dal tematicky připodobnit k *Domovu pro Marťany*. Hlavní hrdinka Pamela má spolu se svou matkou na starost bratra Jeremiáše s diagnostikovanou poruchou autistického spektra. Tento román byl vydán v Albatrosu ve spolupráci s nakladatelstvím Pasparta, které bylo založeno s cílem informovat veřejnost v oblasti autismu a dalších postiženích, a zároveň poskytnout pracovní místo pro lidi s tímto postižením. Z této spolupráce vyšla také například řada *Má to háček*, kde se objevily tituly jako *Můj brácha Tornádo* (2018) nebo *Lukáš a profesor Neptun* (2017) od Petry Štarkové. Autorka se zde zaměřila na poruchu ADHD a Aspergerův syndrom.

Je tedy patrné, že dřívější tabuizace dané problematiky je již prolomena a v současnosti se stává trendem.

4.1 Iva Procházková: Pět minut před večeří

Iva Procházková, pro jejíž dětskou tvorbu je závažná tematika typická, v polovině devadesátých let doplnila svůj rejstřík o problematiku handicapu.

⁵⁸ URBANOVÁ, Svatava. *Magnetická pole české literatury pro děti a mládež na začátku 21. století*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 30.

⁵⁹ ŽIŽKOVSKÝ, Petr. *Předmluva*. In: BŘEZINOVÁ, Ivona. *Lentilka pro dědu Edu*. Praha: Albatros, 2006, s. 7.

V novele *Pět minut před večeří* (1996), určené pro čtenáře od šesti let, se zaměřila na postižení fyzické, konkrétně slepotu, což život dítěte i jeho rodiny silně poznamenává.

Hlavní hrdinka Babeta si nechává svým tatínkem doslova „pět minut před večeří“ vyprávět celou jejich rodinnou historii. Čtenář se tak v rámci retrospektivního vyprávění v er-formě dostává do dob před Babetiným narozením a postupně se dozvídá o zdánlivě těžkém osudu, který naši hrdinku potkal. Babeta se narodila slepá a s tímto handicapem musela prožít část svého dětství. Mimo tuto problematiku autorka otevírá také téma nestandardní rodiny. Pravý otec Babety svou těhotnou ženu opustil, a tak má hrdinka tatínka náhradního, nevlastního, nicméně milujícího. Novela je uzavřena úspěšnou operací Babetiných očí a následným „prvním“ dojemným shledáním s jejími rodiči.

Autorka se primárně nesnaží přiblížit dítěti, jak vypadá život s handicapem; jakákoliv didaktičnost, či tendence vzbudit respekt chybí. „Novela I. Procházkové se přes tematickou sounáležitost s problematikou handicapu vřazuje spíše do okruhu literatury iniciační.“⁶⁰ Slepotu je zde vylíčena pouze jako jiné vidění světa, a to s pozitivní konotací:

„...zkrátka všichni, kdo Babetu znali, byli smutní a litovali ji, že nevidí.“

„Ale to nebyla pravda, vid’?“ chytí Babeta tatínka kolem krku.

„Nebyla,“ potřese hlavou tatínek.

„Protože já jsem viděla!“

„Skutečně, Babeta viděla,“ pokračuje tatínek. „Viděla po svém. Docela jinak než ostatní lidé. Když se jí například na klíně uvelebila pekařova kočka Fanda a začala příst nebo olizovala Babetě ruku, věděla Babeta přesně, jak Fanda vypadá.“⁶¹

Hlavní hrdinka je charakterizována jako snivá energická dívka se spoustou fantazie, kterou využívá ke svým představám o světě. Tento hrdinčin svět za

⁶⁰ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Šedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 133.

⁶¹ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Pět minut před večeří*. Praha: Albatros, 1996, s. 26.

„zavřenýma očima“ je v knize barvitě popsán a na dětského čtenáře patrně působí až pohádkově. To souvisí i s tím, že malá Babeta nikdy neprojeví smutek nad tím, že nevidí, ba naopak. Celý příběh, ač by se zprvu mohl zdát jako smutný, je laděn velmi pozitivně a optimisticky.

Babeta vyrůstá obklopená milujícími rodiči, kteří jí zajistili harmonické dětství a jistotu domova, a to i přesto, že od začátku nebylo vše růžové. Rodina v novele funguje jako celek, kde panují řád a dobré vztahy. Rodiče se svou dcerou komunikují, vyprávějí jí o tom, jak přišla na svět. Příběh je prostoupen pocitů bezpečí, porozumění i lásky.

„Zobrazené životní problémy jsou svým způsobem hraniční a zvolená témata jsou analogická s tvorbou pro dospělé. Rozdílnost je v recepční dispozici.“⁶² Iva Procházková na příkladu Babetiny maminky, před porodem svobodné matky, která pro pocit opuštěnosti zavřela na několik dnů své kadeřnictví a nechtěla s nikým mluvit, ukázala, že jsou v životě chvíle, kdy nemáme chuť dál bojovat. Maminku si však vyhlídne budoucí „náhradní“ tatínek, vstoupí do holičství a vyzve ji na procházku. „Tato první společná cesta je vědomá a dobrovolná, je obdobím, kdy člověk nabírá sílu a odhodlání ke střetnutí s dalšími životními zkouškami.“⁶³

Závěr novely, kdy se po operaci Babetě opět vrátí zrak, nelze dle Svatavy Urbanové „vnímat jako šablonovitý pokles k happyendu. Procházková si tak spíše otevírá cestu ke konfrontaci různých způsobů vnímání.“⁶⁴

Co se týče jazykových prostředků, výběr i užití odpovídá čtenářské základně kolem šesti let a výš. Autorka střídá jednoduché metafory s personifikacemi, expresivními výrazy i hovorovým jazykem. Jazyk je tedy barvitý, což je k popisu fantaskních Babetiných představ vhodné. Jednoduchá souvětí zvyšují dynamiku celé novely a usnadňují porozumění dětskému čtenáři.

⁶² URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003. s. 224.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Obraz handicapovaného hrdiny v české literatuře pro děti a mládež 90. let*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 133.

Pět minut před večeří se od svého prvního vydání roku 1996 v Albatrosu dočkalo ještě vydání druhého, a to roku 2013 v nakladatelství Triton. V obou případech je kniha doplněna o povedené ilustrace, které v dětské literatuře hrají významnou roli, obzvlášť v tomto případě, kdy si autorka pohrává s různými možnostmi vidění světa. Postarali se o ně Ivan Pokorný a Markéta Vydrová. Kniha byla mimo jiné roku 1996 oceněna českou Zlatou stuhou.

„V oblasti současné české literatury pro děti je kniha Ivy Procházkové *Pět minut před večeří* novým vykročením k adekvátnímu výkladu věcí, „které se v životě, holt, stávají.“⁶⁵

4.2 Ivona Březinová: Holky na vodítku

Jak jsem již uváděla, na začátku nového tisíciletí přichází Ivona Březinová s trilogií *Holky na vodítku*, která je určena již dospívajícím čtenářkám od třinácti let. Autorka, která se ve své hojné tvorbě pro děti a mládež také často zaměřuje na tabuizovanou tematiku, zde zpracovala duševní handicap v podobě závislosti na drogách, gamblerství, či chorobné touze zhubnout. Ve všech třech případech jsou hrdinčina psychická postižení způsobena deprivací z dětství v neutěšených poměrech. Už název série naznačuje „výlučnost tematiky, totiž příběhy dívek léčených v psychoterapeutickém ústavu z těžkých závislostí, na jejichž překonání vůle nestačí. Potřebují tedy jiné „vodítko.“⁶⁶

Co se týče žánrového vymezení, dala by se tato trilogie přiřadit k dívčímu románu, který dle Dagmar Mocné „sleduje rozvoj hrdinčiny osobnosti v konfrontaci s rodiči, učiteli a jejich výchovnými požadavky, ale také s kolektivem vrstevnic a s širším společenským prostředím.“⁶⁷

4.2.1 Jmenuji se Ester – Jsem gamblerka

Sérii otevírá próza *Jmenuji se Ester*. Čtenář je vnesen do prostředí psychiatrické léčebny v Bezděkově, kdy se skrze deníkové zápisy, které si vede dospívající protagonistka Ester, dozvídá o její diagnóze, gamblerství. Deníkové záznamy, sloužící jako terapeutická sebereflexe a retrospektivně předkládající

⁶⁵ REISSNER, Martin. *Pět minut před večeří*. Ladění, 6, 1996, č. 4, s. 20.

⁶⁶ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Vstup do nevyužité tematiky*. Ladění, 12, 2002, č. 3, s. 31.

⁶⁷ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 114.

hrdinčin příběh, se střídají s krátkými segmenty vyprávění o chodu v sanatoriu a o ostatních pacientech. Osudům narkomanky Alice a bulimičky Martiny dá autorka prostor v následujících dvou dílech *Holek na vodítku*, které jsou po kompoziční i tematické stránce podobné. Návaznost příběhů dívčích selhání není chronologická, „probíhají paralelně jako sólové party na nevýrazně ozvučeném pozadí.“⁶⁸

Ester vyrůstá sice v úplné rodině a její zázemí působí na první pohled idylicky, při bližším vhledu čtenář ale zjistí, že příliš nefunguje. Hrdinka má mnoho sourozenců, otce i matku, kteří zdůrazňují, že sebe i své děti milují, nicméně „autorka ukazuje, že pouze jediná duchovní hodnota, láska, dítěti nestačí.“⁶⁹ Protagonistka, jakožto nejstarší z dětí, se odmala musí starat sama o sebe a postupně i o své mladší sourozence. Postrádá soukromí a velmi brzy přichází i o dětství skrze povinnosti, které jsou na ni uvaleny. Vzhledem k tomu, že Esterin otec neustále přichází o práci a matka je v jednom kuse na mateřské dovolené, chybí také materiální zabezpečení. „Jmenuji se Ester v rámci současné literatury pro děti a mládež představuje v tomto ohledu unikát, jako jediná z pozorovaných titulů se věnuje otázkám materiálního zabezpečení, zatímco na počátku třetího tisíciletí se v centru pozornosti ocitla vnitřní disharmonie a její emocionální následky.“⁷⁰ Když se všechny tyto aspekty propojí, není divu, že dospívající dívka se snaží z takového prostředí uniknout a pokusí se vytvořit svůj vlastní a lepší život. Průprava z domova její kroky ale rovnou předurčuje k neúspěchu. Volný čas tráví v baru nedaleko domova a poprvé zde přičichne ke hře na hracích automatech. Vrchní v baru jí každý den dá sto korun za to, že svými výhrami na předem naprogramovaném automatu přiláká další gamblery. Ester se zalíbí představa, že má něco svého, své peníze, že je soběstačná. A chce víc. Začne krást doma, u svého přítele, v obchodech. Krade a prohrává, až nakonec prohraje i sama sebe: „Neměla jsem nic. Ani peníze, ani rámeček, kterež zůstal ležet na pultě v tý zavšivený zastavárně. Jediný, co jsem měla, byl pytel lží a dva pytle černýho

⁶⁸ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Příběh narkomanky Alice*. Ladění, 13, 2003, č. 1, s. 23.

⁶⁹ HRDLIČKOVÁ, Marcela. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 97.

⁷⁰ Tamtéž.

svědomí.“⁷¹ Přes past'ák se dostane až do bezděkovské léčebny, kde v sobě dokáže najít sílu a zjistí, jaké jsou ty pravé životní hodnoty.

Věra Vařejková v recenzi *Vstup do nevyužité tematiky*, která vyšla roku 2002 v časopisu *Ladění*, oceňuje autorčinu snahu psát o takové problematice, nicméně způsob zpracování hodnotí spíše negativně. Píše například o stylizaci deníku, který se dle ní „neliší od přímého podání autorčina (je například nesena převážně dialogickými pasážemi, přičemž v obou rovinách se vyskytují nespisovné tvary) a sám osud patnáctileté Ester působí jako silně přeexponovaný, rodinnými poměry počínaje a „past'ákem“ konče.“⁷² Recenzi uzavírá tím, že určitě není špatné chopit se v rámci literatury pro děti tak drsného tématu, ale „je škoda nevyužít ho k vlastnímu literárnímu růstu.“⁷³

4.2.2 Jmenuji se Alice – Jsem narkomanka

Druhá ze série próz se zaměřuje na protagonistku Alici, která propadla závislosti na drogách. Autorka se drží stejné kompozice, jako v předchozím díle. Opět tedy skrze zpětný deník sloužící jako terapeutická sebereflexe sledujeme příběh Alice, která se léčí v bezděkovském sanatoriu. Spolu s tím autorka „zachycuje výjevy z léčebny, které jsou však krátké a literárně nevyužité.“⁷⁴

V případě Alice se vzhledem k naprosté rodinné disfunkci a neporozumění schyluje k „bouři“ od začátku vyprávění. Hrdinčina matka je učitelka, posléze ředitelka, otec podnikatel. Oba dva trpí mnohými zdravotními potížemi, které si často sami psychicky přivozují a řeší je pilulkami na bolest, cigaretami. Je patrné, že medikamenty užívají i pro psychické zklidnění ve vypjatých situacích. „Sami jí předvádějí, že léků se podle nich nemusí bát [...]“⁷⁵ Později se jim narodí syn Vilím, který je odmala stále nemocný a je tedy upřednostňován před starší a samostatnou dcerou. Matka je ohledně svých dětí velmi ambiciózní a za každou cenu chce mít z Alice lékařku. Protagonistka je tak od dětství pod velkým tlakem, zejména co se týče studijních výsledků, a již na začátku gymnázia si

⁷¹ BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Ester*. Praha: Albatros, 2017, s. 109.

⁷² VAŘEJKOVÁ, Věra. *Vstup do nevyužité tematiky*. *Ladění*, 12, 2002, č. 3, s. 31.

⁷³ Tamtéž, s. 32.

⁷⁴ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Příběh narkomanky Alice*. *Ladění*, 13, 2003, č. 1, s. 23.

⁷⁵ HRDLIČKOVÁ, Marcela. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 97.

s nedostatkem energie k učení poradí tabletkami zvyšujícími výkonnost: „Byla jsem bez energie. Vyčerpaná školou i máminýma ustavičnýma výčitkami. Ale stačilo spolknout malou bílou tabletku a člověka to rázem nastartovalo k neuvěřitelným výkonům.“⁷⁶To je hrdinčina první zkušenost s látkami, na něž může vznikat závislost. Kopíruje tak vzor, který jí od dětství rodiče dávají skrze svou posedlost léčiv, ke které se nikdy nepřiznají.

Dalšími problémy, se kterými se hrdinka nevědomky utkává, jsou na jedné straně neustálé zákazy a příkazy ze strany matky, na druhé naprostá pasivita a nezúčastněnost ze strany otce. Alice se cítí nedoceněná, opomíjená a touží se vzepřít absurdnímu rodinnému řádu:

„Hm. Dáš si?“ vytáhl z kapsy zapalovač a cigaretu.

„Ne dík. Já nekouřím,“ řekla jsem, ale pak mi hlavou projelo mámino autoritativní nejez, nepij, nekuř a změnila jsem názor. „Víš co? Dej mi jednu. Aspoň jednou to zkusím.“⁷⁷

Začne kouřit, nejprve obyčejné cigarety, posléze marihuanu. Pohybuje se ve společnosti lidí, kteří veškeré své osobní problémy a neúspěchy odhánějí pomocí narkotik. Alice se brzy stane jejich součástí, touží po volnosti a narušení rodinných norem. Autentický deník tak přináší čtenáři pohled na strmý sesun sedmnáctileté gymnazistky do hloubky drogové závislosti, která hraničí až s nebezpečím smrti.

Oba dva rodiče žijí v oblacích, každý ve svém vymezeném prostoru, přes který vidí jen sami sebe. Trvá dlouho, než si dceřina duševního handicapu ve formě závislosti na drogách povšimnou. Když to zjistí, pokusí se jí pomoci, ale je příliš pozdě a jádro problému příliš hluboko, než aby to zvládla jedna očištná kúra. Alice skončí v bezděkovské léčebně spolu s Ester a Martinou, poslední hrdinkou série *Holky na vodítku*.

Věra Vařejková hodnotí druhou prózu trilogie jako nevěrohodnou, v mnoha částech teatrální. Ačkoliv je forma deníkových zápisů autorský stylizovaný part, autorka „nevyvážila zaujatost a hrubost deníkového svědectví přesvědčivostí pozitivní vize ani kultivací vlastního partu. Fabuli uzavřela nečekaně náhle

⁷⁶ BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Alice*. Praha: Albatros, 2018, s. 20.

⁷⁷ BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Alice*. Praha: Albatros, 2018, s. 33.

a spolu s celkovým grafickým pojednáním edice posunula knížku do roviny komerční četby, i když protidrogový apel si zaslouží uznání.“⁷⁸

Drogová závislost patří mezi stále aktuální téma, zejména pro dospívající, a „jako jednomu ze závažných problémů současnosti“⁷⁹ mu je věnovaná značná mediální pozornost. Vyjadřují se k tomu lékaři, psychologové i drogově závislí lidé, kteří se snaží autenticky problematiku zachytit a dát tak výstrahu ostatním. V roce 2000 tak byla vydána například *Bílá nemoc* od Karolíny Vaverkové. „Autorka rekapituluje nejtěžší období svého dosavadního života, poznamenané vzrůstající závislostí na pervitinu a končící v léčebně.“⁸⁰ Lze zmínit také prózu Ivety Vochalové *Úplná prázdnota* (1998), která dle Svatavy Urbanové „připomíná bestseller 70. let Christiane F. *My, děti ze stanice zoo*. Síla obou děl spočívá zejména v síle faktů zповědi narkomana formou deníkového zápisu.“⁸¹

Ačkoliv Ivona Březinová pro načerpání inspirace a zkušenosti absolvovala stáž v Drop In centru, navštěvovala mnohé léčebny a pro zpracování si také vybrala formu deníku, ve srovnání s přímou zkušeností Karolíny Vaverkové a Ivety Vochalové působí její próza nevěrohodně, teatrálně a příliš didakticky. Velice účinně ale vystihla, kam až nefunkčnost rodiny a deprivace z dětství může zajít.

4.2.3 Jmenuji se Martina – Jsem bulimička

Trilogii *Holky na vodítku* uzavírá příběh Martiny, anorektičky, následně bulimičky. Zde se v rámci kompozice čtenář setká s mírnou změnou oproti předchozím dílům. Tentokrát nám děj není předkládán skrze deníkové zápisy, nýbrž fiktivní dopisy určené hrdinčině matce, kterou pokládá za viníka svého duševního handicapu, svého selhání.

Opět tu máme tedy nestandardní a nefunkční rodinnou situaci, kdy dívka od dětství žije pouze s nestabilní, psychicky nevyrovnanou matkou trpící obezitou. Zakazuje Martině jíst sladké a vybíjí si na ní své frustrace:

„Nikdy nesmíš být tlustá, Martino, slyšíš, nikdy,“ mumlalas mi do vlasů, když jsi mě večer ukládala k spánku.

⁷⁸ VAŘEJKOVÁ, Věra. *Příběh narkomanky Alice*. Ladění, 13, 2003, č. 1, s. 23.

⁷⁹ ZÍTKOVÁ, Jitka. *Výpověď o síle bílé nemoci*. Ladění, 10, 2000, č. 3, s. 20.

⁸⁰ Tamtéž.

⁸¹ URBANOVÁ, Svatava. *Drsný osud narkomana*. Ladění, 9, 1999, č. 2, s. 19.

Jako malou holčičku. Jako kdysi.

„Vidíš, kam až to se mnou dospělo. Jen proto, že jsem tlustá a nikdo mě nechce. Člověk by na tom málem umřel.“⁸²

Opakovaně se „pokouší přivést si domu partnera, ale její nepromyšlené snahy zraňují dceru, která je tak vystavena i náznakům sexuálního obtěžování potenciálním otčímem.“⁸³ Vždy to končí jejím nervovým zhroucením, v jednom případě i pokusem o sebevraždu. Po vzoru matky a její nespokojenosti jak se sebou, tak se svou dcerou, si protagonistka neváží svého těla, ani sama sebe. Děsí se představy, že skončí jako ona a začne držet drastické diety, přičemž skončí v nemocnici a léčí se s mentální anorexií. Po návratu domů trpí paranoidními představami o své tloušťce a objeví nový způsob, jak ji řešit. Přejídá se, aby mohla následně obsah svého žaludku vědomě vyprázdnit. Nějakou dobu to dokáže skrývat, pak začne ale jídlo i krást, a tak se dostane do bezděkovské léčebny jako bulimička. Stává se jednou z „Holek na vodítku“. Závěr je nejpozitivnější z celé série, Martina se uzdraví, ačkoliv nejprve odbornou pomoc odmítá. Smíří se s matkou, zažije první lásku, čímž se jí přirozeně upraví žebříček hodnot.

I zde je patrná didaktičnost a nevěrohodnost, zejména co se závěru týče. V tomto případě ale příběh i zpracování odpovídá čtenářské základně okolo 13 let a „forma emotivního příběhu pravděpodobně umocní ochotu akceptovat jeho poučný charakter a návodnost.“⁸⁴

4.2.4 Holky na vodítku jako celek

Ačkoliv *Holky na vodítku* spadají spíše do komerčního odvětví současné české literatury pro děti a mládež, téma handicapu ve spojení s funkcí rodiny je zde zachyceno výstižně. U všech třech případů „můžeme najít souvislosti mezi podstatou obsese a rodinným zázemím“⁸⁵. „Protože autorka využila selhání rodičů

⁸² BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Martina*, Praha: Albatros, 2007, s. 65.

⁸³ HRDLIČKOVÁ, Marcela. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 97-98.

⁸⁴ SIEGLOVÁ, Naděžda. *Třetí holka na vodítku*. *Ladění*, 13, 2003, č. 3, s. 15.

⁸⁵ HRDLIČKOVÁ, Marcela. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 98.

jako počátek všech tří typů potíží, absolutizovala tak moc rodinného prostředí na vznik návyku.“⁸⁶

Po jazykové stránce se snažila autorka přiblížit adolescentním čtenářům, využívá narkomanský slang, hovorové výrazy, nespisovnou češtinu. Nicméně tato snaha působit autenticky, i skrze výběr jazykových prostředků, působí mnohdy teatrálně a jen se tím umocňuje didaktický podtext.

Didaktičnost v literatuře pro děti a mládež je sama o sobě problematická, jak jsem nastínila již ve své teoretické části. Většina zahraničních teoretiků ji od dětské literatury striktně odděluje, v českém kontextu je ale spíše brána jako jedna ze základních funkcí literatury pro děti a mládež.

„Při vyprávění příběhů, ale nezřídka i v běžné komunikaci se uchylujeme k fabulaci, s jejíž pomocí chceme přesvědčivě, zřetelně a emocionálně působivě objasnit adresátovi nějaký problém či situaci.“⁸⁷ Toto tvrzení v případě *Holek na vodítku* vystihuje hlavní autorčin záměr. „Třídílný projekt Ivony Březinové je vzhledem k aktuálnosti svého tématu předurčen zejména k výchovnému využití: poukazuje na možné příčiny závislostí, učí, jak je lze rozpoznat, upozorňuje na jejich nebezpečnost pro jedince i pro společnost a situaci nenechá dojít k bezvýchodným koncům.“⁸⁸

Výchovná intence odpovídá i mému žánrovému zařazení *Dívek na vodítku* k dívčímu románu. „Realizace zvýrazněné formativní funkce dívčího románu předpokládá ztotožnění mladistvých čtenářek s problémovými situacemi přibližně stejně starých hrdinek.“⁸⁹

⁸⁶ HRDLIČKOVÁ, Marcela. *Obraz rodiny v současné příběhové próze ze života dětí a mládeže*. In: NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, s. 98.

⁸⁷ DD. *Vyprávění jako výchovný prostředek*. Ladění, 10, 2000, č. 3, s. 44.

⁸⁸ SIEGLOVÁ, Naděžda. *Třetí holka na vodítku*. Ladění, 13, 2003, č. 3, s. 15.

⁸⁹ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, s. 114.

4.3 Cyklus Holky na vodítku ve srovnání s novelou Pět minut před večeří

Pro analýzu tohoto tematického okruhu jsem si záměrně vybrala tituly, v nichž je pojetí handicapu zpracováno zcela odlišně, jak po tematické, tak formální stránce, ale zároveň je spojuje důraz na funkci rodiny.

Ivona Březinová míří k dospívajícím čtenářům a jejich rodičům a pokouší se vytvořit jakousi výstrahu před nebezpečím různých druhů závislostí a z toho plynoucích duševních traumat, které jsou do značené míry ovlivněny výchovou, nestabilním rodinným zázemím a deprivací z dětství. Autorka tematiku odkrývá bez příkras. Charakterizuje tři druhy nestandardní podoby rodinné situace, v nichž se rodiče nedokázali s krizovou situací svého dítěte vypořádat. K ryze pozitivnímu závěru dojde jen v případě posledního dílu, kde protagonistka Martina své psychické postižení překoná. Je ale nutné podotknout, že ho překoná díky sama sobě a podpoře ze strany přítele, nikoli podpoře a semknutí své rodiny.

Iva Procházková se také zaměřuje na nestandardní podobu rodiny, v tomto případě ale zcela funkční. Od toho se odráží i celkový pozitivní náboj novely, ačkoliv také zpracovává tíživé téma handicapu – slepoty. Nejen že autorka hrdinčino postižení podala jako pouhou ukázkou toho, jakými způsoby se lze dívat na svět, ale dokázala také vyjádřit, že sebevětší problém je snesitelný, pokud dítě vyrůstá ve stabilním zázemí a je obklopeno podporující rodinou, třebaže netypickou. Procházkové neotřelé zpracování handicapu a nestandardní rodinné situace dokazuje, že i závažná tabuizovaná tematika je možná dětskému čtenáři předložit efektivně, a to bez výchovného podtextu.

Dítě/dospívající je v současném světě konfrontován s mnohými životními těžkostmi, a to již od útlého věku. Handicap, nemoc mezi ně určitě patří. Umělecká literatura pro děti je dobrý způsob, jak jim povědomí o této problematice zprostředkovat. Jak přiblížit, na jaké bázi život handicapovaných funguje, nebo jak dodat naději těm, jichž se to přímo týká a neostrakizovat je tak od běžného života. Autor by však měl oddělit literaturu pro děti jako takovou od literatury tíhnoucí k didaktičnosti, což bývá v tomto kontextu častým problémem.

5 Téma smrti

„Vědět sám o sobě znamená vždy také vědět o své časovosti. Vědění o vlastní časovosti implikuje vědění o smrti. Smrt je neustále přítomna, byť jen ve stavu potlačení, pokusu tohoto vědění nedbat nebo vážnost smrti nějak zlehčovat.“

Georg Scherer – Smrt jako filosofický problém⁹⁰

Fenomén smrti a umírání se v posledních desetiletích dostává do popředí společenskovedních disciplín a především od 90. let 20. století tento zájem roste. V oblasti literatury pro děti a mládež, jejíž „intencionální složka stále do jisté míry plní úlohu diskursivního způsobu poznání, které dospělí nabízejí dětem“⁹¹, jsou otázky spojené s tematikou smrti více než příznačné.

Ačkoliv ve světovém kontextu se setkáváme se stále větší otevřeností, v českém prostředí je dle Mileny Šubrtové „otevřenost problematice smrti ve vztahu k dětským recipientům spíše výjimečná.“⁹² Je třeba ale přihlídnout k faktu, že publikace *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, v níž se autorka této problematice věnuje, pochází z roku 2007. Od té doby je v české literatuře pro děti a mládež patrná čím dál větší míra detabuizace a otevřenosti, „současná tvorba se existenciální tematice nevyhýbá, máme-li na mysli kvalitní umělecká díla, která usilují o to podněcovat celistvou dětskou osobnost.“⁹³ Tento trend posledních let souvisí mimo jiné s vlivem překladové literatury.

Současný knižní trh je ale kromě kvalitní umělecké literatury zahlcen kýčovitou produkcí, a ta se k motivům smrti a celkové filozofizaci dětské literatury staví jinak. „Vychází vytrvale z premisy šťastného, harmonického dětství, které není narušováno žádným zásadnějším problémem.“⁹⁴ V současnosti tedy není problém absence otevřenosti, co se závažných témat týče, ale spíše komerční záměry nakladatelů zaměřujících se na široké publikum a z toho vyvěrající snaha o zjednodušení.

⁹⁰ SCHERER, Georg. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, s. 12.

⁹¹ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 5.

⁹² Tamtéž, s. 5.

⁹³ KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt a dítě. Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013. s. 10.

⁹⁴ Tamtéž, s. 13.

5.1 Tematika smrti v české literatuře pro děti a mládež od 19. století

Když krátce pohlédneme do historie, je patrné, že přibližně do druhé poloviny 20. století se smrt v literatuře pro děti a mládež objevovala jakožto přirozená součást života. V 19. století stál v centru pozornosti zejména samotný moment umírání. Důležitým mezníkem bylo vydání autorské pohádky Jana Karafiáta *Broučci* (1876), která je i dnešní čtenářskou generací stále vyhledávána a dočkala se již mnoha vydání. „Smrt vstupuje do Karafiátova pohádkového textu nečekaně, ale přirozeně. Brouček dospěje, ožení se a jeho milovaná maminka umírá v rodinném kruhu uprostřed nedokončené modlitby.“⁹⁵ I přestože motiv smrti nebyl v 19. století výjimečný, Olga Kubeczková nepokládá Karafiátovo dílo za typicky českou knihu pro děti. Jako důvod uvádí míru otevřenosti a samozřejmosti, „s jakou autor vkomponoval do příběhu obrazy smrti, aniž by se uchýlil k neúměrné pohádkové nadsázce, pro kterou by scény ztratily svou působivost.“⁹⁶

V první polovině 20. století „sílí hlasy po realistickém zobrazování života včetně jeho stinných stránek“⁹⁷. Upíná se ale spíše k reflexi toho, proč smrt nastala a je výrazně desentimentalizována. Co se týče autorů, kteří se touto motivikou v literatuře pro děti a mládež zabývali, lze zmínit například Marii Majerovou a její povídkový soubor *Zázračná hodinka* (1923, rozš. vyd. 1935), kde v rámci linie sociálně orientované prózy věcně popisuje smrt dítěte jakožto důsledek světa chudoby. Ve 40. letech pak přichází s románem pro mládež *Robinsonkou* (1940), jehož východiskem je smrt matky a následné hrdinčino vyrovnávání se s touto skutečností. Motiv smrti hraje důležitou roli také v povídkovém souboru Otokara Pospíšila *Ze strání i rovin* (1930).

I přesto, že v druhé polovině 20. století se v kontextu české literatury pro děti a mládež téma smrti objevovalo sporadicky, došlo v 70. letech k neobvyklému průlomů spolu s vydáním pohádkového příběhu Markéty Zinnerové *Princezna z třešňového království* (1975). „Ve vztahu k dětským čtenářům se úspěšně

⁹⁵ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 32.

⁹⁶ KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt a dítě. Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013. s. 4.

⁹⁷ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 37.

vypořádala s formou i výrazem, jejichž prostřednictvím by děti přirozeně akceptovaly citlivé téma smrti, bez nadbytečné melancholie a propadání bezbřehé bolesti.“⁹⁸ Ačkoliv dobová recepcce prvního vydání této knihy byla kladná, v recenzích se objevuje zdrženlivost ohledně zaznění slova smrt, což vypovídá o tehdejší přístup společnosti k takové tematice.

V současné české literatuře pro děti a mládež se téma smrti stává opět propustnějším, autoři se mu nevyhýbají. „Objevují se v ní texty, které ve svém tematickém plánu zachycují smrt a zbavují ji oparu hrůzy za pomoci humorného odlehčení či pohádkové poetizace.“⁹⁹ Prototypem autorky, která se nezalekne jakýchkoliv tabuizovaných témat a dokáže je s citlivým přístupem s rámcem naděje zprostředkovat i malým čtenářům, je bezesporu Iva Procházková. Jako ústřední motiv se smrt objevila v její novele *Myši patří do nebe ... ale jenom na skok* (2006), kterou Procházková paradoxně otevírá úmrtím jedné z hlavních postav. Autorce zde nešlo o postižení procesu umírání, ale spíše o reflexi smrti jako nevyhnutelné součásti života. V jiné podobě smrt zpracovala dále v románu *Uzly a pomeranče* (2011), kde se zaměřila na vyrovnání se dospívajícího hrdiny se ztrátou matky.

S metaforikou smrti pracovala dále Daniela Fischerová v próze *Lenka a Nelka neboli AHA* (1994) adresované starším čtenářům. Ústřední problematiku „hledání vlastní identity v ní traktuje z filozofického hlediska.“¹⁰⁰ Touto tematikou se zabývá také Petra Soukupová, konkrétně v příběhové próze *Kdo zabil Snížka?* (2017). Realistické zachycení smrti v podobě porážky domácích zvířat ve vesnickém prostředí se objevuje například v souboru povídek *Čáp nejní kondor* (2011) od Radůzy, nebo v *Kozí knížce* (2005) Terezy Říčanové. Na závěr lze zmínit ještě Pavla Šruta, v jehož hravé nonsensové poezii se s motivy smrti také setkáme.

Pro následující analýzu dvou současných českých titulů zpracovávajících tematiku smrti jsem vybrala román *Uzly a pomeranče* Ivy Procházkové určený

⁹⁸ KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt a dítě. Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013. s. 22.

⁹⁹ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 68.

¹⁰⁰ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Filozofizace literatury pro děti a mládež*. In: URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepcce)*. Olomouc: Votobia, 2004, s. 152.

starším dětem od 12 let a román *Kdo zabil Snížka?* Petry Soukupové pro mladší čtenáře od 10 let. Ačkoliv se autorky v jistých motivech shodují, celkové vyznění je zcela odlišné.

5.2 Iva Procházková: Uzly a pomeranče

Tematika smrti se u Procházkové objevila již v roce 2006, a to v krátké příběhové novele *Myši patří do nebe ... ale jenom na skok*, která je určena mladším čtenářům. Krom otázek „co je po smrti?“, zpracovává téma pevného přátelství, lásky a toho, že jednodušší volba není zároveň ta správná. V *Uzlech a pomerančích* (2012) je smrt pojata jinak, realisticky a je zkombinovaná s dalšími závažnými tématy, což inklinuje ke směřování ke starším dospívajícím čtenářům od 12 let.

Příběh je vyprávěn v er-formě a zaměřuje se na osudy čtrnáctiletého protagonisty Darka, jenž prožívá těžké životní období. Chronologickým vyprávěním s občasnými retrospektivními odbočkami do protagonistových vzpomínek se čtenář přenesení do horské vesnice v okolí Bruntálu. Darkovi před nedávnem zemřela matka, má na starost svou mladší, lehce mentálně retardovanou sestru Emu. Otec je nezaměstnaný, přičemž veškeré problémy řeší alkoholem. V takovém prostředí není snadné prožívat období dospívání, které samo o sobě přináší spoustu problémů. První láska, spory se spolužáky, uvědomování si změn na svém těle, vnitřní zmatek, to vše je upozaděno před povinnostmi a starostmi, které jeho vrstevníci neznají: „Darka zlobilo, s jakou samozřejmostí na něj otec hodil zodpovědnost za Emin domácí úkol. Jako by neviděl, že si před sebe rozložil svoje vlastní učení!“¹⁰¹ Otec mu to neulehčuje, a tak Darek musí předčasně dospět a částečně vzít zodpovědnost za chod rodiny.

K nadějnému vývoji v rodinné situaci dojde ve chvíli, kdy otec přijde s nápadem na podnikání s koňmi. V Darkově životě nastane obrat, pomáhá otci s vytvořením ohrady, stará se o koně, spolu se sestrou Emou k nim přilne. Jak uvádí sama autorka, koně v románu hrají velkou roli: „Koně jako sny, koně jako vyjádření touhy po nespoutanosti, koně jako závazek, koně jako láska.“¹⁰²

¹⁰¹ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče*. Praha: Albatros, 2011, s. 51.

¹⁰² PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: <http://ivaprochazkova.com/uzly-a-pomerance/>

Nabouraný vztah s otcem, který si našel novou přítelkyni, jejíž přítomnost Darek nemohl snést, se znovu upevňuje. Čím dál více se také sblíží se svou první láskou Hankou, která voní po pomerančích. Je to vůně svobody, dospívání a úniku před tíživou realitou.

Vše se zdá být v pořádku do té doby, než Darek zjistí, že koně byli chováni pouze k následnému převozu na jatka, že mu otec celou dobu lhal. Zhroutí se mu svět, stejně jako po smrti matky. I přesto próza končí víceméně v pozitivním smířlivém duchu a čtenáři je předložena myšlenka toho, že život přináší mnohé události, se kterými se člověk zkrátka musí smířit, ať je dítětem, či dospělým: „Události se nedají předem spočítat. Ani kontrolovat. Prostě jsou naráz tady. Někam nás otočí, něco nám dají, něco seberou. Změní nás. To je jejich smysl.“¹⁰³

Smrt Darkovy matky zastřešuje celý příběh prózy *Uzly a pomeranče*, ačkoliv se o jejím osudu čtenář dozvídá pouze skrze útržky vzpomínek. Její odchod byl jednou z těch „událostí“, která přijde a vše změní. Protagonista měl ke své matce velmi silný, něžný vztah plný porozumění a otevřenosti. Pomocí vázání uzlů, jejichž motiv je spolu s pomeranči obsažen v samotném názvu a má metaforický přesah, mu vytyčila životní řád, jistoty. „Uzly představují pevné životní zákony, zatímco pomeranče zastupují neméně významný pól vlastní smyslové a emoční zkušenosti.“¹⁰⁴ Se ztrátou matky se ale veškeré jistoty a životní zákony hroutí.

K finálnímu roztržštění ideálů o životě dojde u Darka po zjištění, co se stalo s koňmi, na kterých tolik lpěl, v nichž viděl naději. „Okamžik, v němž je bezmocně konfrontován s krutou realitou, mu pomáhá dospět.“¹⁰⁵ Zde se tedy opět objevuje tematika smrti, kterou autorka zpracovala v rámci problematiky obchodování se zvířaty a jejich následným převozem na jatka. Poměrně naturalisticky popisuje, jak hrubě je se zvířaty, v tomto případě koňmi, zacházeno a jak umírají.

Co se týče dalších závažných témat, kterých se Iva Procházková v tomto románu dotýká, lze zmínit například tíživou rodinnou finanční situaci, kvůli níž se

¹⁰³ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče*. Praha: Albatros, 2011, s. 51.

¹⁰⁴ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Procházková, Iva. Uzly a pomeranče* [online]. 25. 10. 2011 [cit. 2019-04-12]. ISSN 978-80-00-02820-0. Dostupné z:

<http://www.iliteratura.cz/Clanek/28925/prochazkova-iva-uzly-a-pomerance>

¹⁰⁵ Tamtéž.

otec uchýlí k alkoholismu, strach protagonisty z náhrady postu matky někým jiným, nebo handicap protagonistovy sestry, která vyžaduje každodenní péči.

Opět je zde zachycena nestandardní podoba rodiny, která po smrti matky částečně přestala fungovat. V tomto případě je ale problematika určité rodinné dysfunkce čtenáři předkládána spíše s apelem na schopnost vyrovnat se s kritickými situacemi, které rodinu jako celek potkají. Vztahy mezi jednotlivými členy jsou sice popisovány jako vyhrocené, zejména mezi Darkem a otcem, to lze ale chápat jako proces zmíněného „vyrovnávání se“, hledání nového opěrného bodu, nového řádu. Z protagonistových vzpomínek a vnitřních monologů lze vyčíst, že na své sestře i otci lpí, ačkoliv je jejich vztah v dané situaci problematický.

„Procházková za své hrdiny často volí outsidersy, v nichž však doutná skrytá jiskra.“¹⁰⁶ Toto tvrzení odpovídá i charakteru hlavní postavy *Uzlů a pomerančů*. Darek vybočuje ať už tím, že je poznamenaný odchodem své matky, neustálou starostí o svou mladší handicapovanou sestru, otcovým sklonem k alkoholismu, nebo selhávajícím materiálním zajištěním. Toto „outsiderství“ je umocněno tím, že žije na vesnici, kde každý ví vše o každém. Veškeré jeho potyčky se spolužáky, špinavé boty, či roztržené tričko je veřejně probíráno. Darek v sobě má ale vnitřní sílu, tu „skrytou jiskru“, díky níž se svého osudu statečně zhostí. Je velmi citlivý a dodržuje pevně stanovené morální zásady.

Milena Šubrtová v recenzi pro *Iliteratura.cz* krom autorčiny schopnosti vžít se do zranitelného nitra dospívajícího a jejího literárního umu, vyzdvihuje také ilustrace Jiřího Franty a grafickou úpravu Marka Meduny: „Dynamické ilustrace Jiřího Franty v sobě mají vtipně zakomponovány segmenty textů a nárokují si čtenářovu pozornost i symbolikou a metaforičností, jejíž dešifrování vyžaduje soustředění na detail. Grafická úprava Marka Meduny koresponduje se zaměřením publikace na adresáty ve věku od 12 let.“¹⁰⁷

¹⁰⁶ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Procházková, Iva. Uzly a pomeranče* [online]. 25. 10. 2011 [cit. 2019-04-12]. ISSN 978-80-00-02820-0. Dostupné z:

<http://www.iliteratura.cz/Clanek/28925/prochazkova-iva-uzly-a-pomerance>

¹⁰⁷ Tamtéž.

Dílo Ivy Procházkové je všemi svými aspekty typickým příkladem zmíněné tendence v současné české literatuře pro děti a mládež, „filozofizace literatury“. Hranice mezi světem dětí a dospělých je v próze propustnější, závažná témata k zamyšlení jsou přítomna v celé šíři. V mnoha situacích a rozhovorech si lze také povšimnout mnohohrstevnatosti výpovědí, které dávají čtenáři možnost různé interpretace. Ať už jde o postavu pana Havlíka, který svými životními moudry utváří Darkův nový hodnotový žebříček, nebo o rozhovory mezi ním a kamarádem Michalem, například ohledně počítačové hry:

„Ale když víš předem, že nemůžeš vyhrát, baví tě to až do konce?“ zeptal se Darek pochybovačně. „Vždycky jde přece o vítězství.“

„Blbost! Tady jde o to, jak bojuješ! Nesmíš se podělat, musíš zůstat na úrovni! A dopředu nevíš nikdy nic – teda s jistotou.“¹⁰⁸

Metaforičnost je obecně znakem tvorby Ivy Procházkové. Má-li být její dílo pochopeno, je většinou nutná čtenářova soustředěnost, vnímavost. Například ve zmiňované autorčině novele *Myši patří do nebe ... ale jenom na skok* „teprve její metaforická rovina zhodnocuje smrt jako důležité měřítko života.“¹⁰⁹

5.3 Petra Soukupová: Kdo zabil Snížka?

Petra Soukupová, současná česká autorka, má na kontě, kromě tvorby pro dospělé, již dvě knihy určené dětským recipientům. Autorčíným debutem v literatuře pro děti a mládež byla próza *Bertík a Čmuchaadlo* vydaná roku 2014, která je dle pojetí příběhu s fantaskními prvky a grafického zpracování určena spíše mladším čtenářům. Už zde se autorka věnuje problematickému tématu, v tomto případě vyrovnávání se dítěte s rozvodem rodičů. V roce 2017 přichází s další prózou pro děti, tentokrát směřující k o něco starším čtenářům. Tematika smrti je obsažena již v názvu *Kdo zabil Snížka?*

Příběh knihy se odehrává v malé vesničce, jejíž lokace není blíže specifikována. Hlavní hrdinka Martina, asi 10letá dívka, si i přes protesty rodičů vymůže psa. Z nabízených štěňat si vybere to jediné bílé a pojmenuje jej Snížek.

¹⁰⁸ PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče*. Praha: Albatros, 2011, s. 65.

¹⁰⁹ KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt a dítě. Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013, s. 12.

Po čase se zjistí, že Snížek je hluchý a od začátku jsou s ním potíže. Utíká, vrčí na lidi, zakousne sousedovy slepice a Martinini rodiče ho chtějí nechat zastřelit. Protagonistka, která ke Snížkovi přilnula, proti tomu ze všech sil brojí a snaží se psa zachránit. Načas ho ubytuje u svého nejlepšího kamaráda Franty, čímž se situace na čas zklidní. Později ale, když jde s kamarády do školy, najde Snížka mrtvého ve škarpe. V tu chvíli se před Martinou otevře zásadní otázka: „Byla to nehoda, nebo úmyslný čin?“ Snížka přece, kromě ní samotné a jejích kamarádů, nikdo neměl rád.

Tím končí první část zvaná *Snížek* a čtenář se volně dostává k části druhé, k *Vyšetřování*. Martina odmítá věřit, že to byla jen náhoda a spolu se svým kamarádem Frantou, jeho bratrem Kájou a později i s novým spolužákem Viktorem se pustí do vyšetřování. Sepíše si seznam podezřelých, které se snaží během následujících dnů prověřit. Postupně se dobírají k mnohým vysvětlením, až nakonec dojdou k úplnému rozuzlení. Snížka srazila autem sousedka, paní Seidlová, poté, co jela velmi rozrušena od svého manžela, jenž ji podle všeho podvádí. Tudíž šlo o nehodu, ne o úmysl.

Martina je z toho ale i tak deprimována a svádí vinu na kamaráda Viktora, jehož matka je právě tou milenkou, s níž podvedl pan Seidl paní Seidlovou. Nakonec se s tím ale smíří, stejně jako dojde k udobření mezi ní a Viktorem. Příběh tedy končí pozitivně v tom smyslu, že úmrtí Snížka byla nešťastná náhoda. Nikdo ho úmyslně nezabil, a to je pro Martinu a její přátele polehčující okolnost: „Sníh umřel, což je sice pořád špatný, aspoň ho nikdo nezabil schválně, takže víme, že tu s náma nežije žádný fakt zlej člověk, což je dobře.“¹¹⁰

Tematika smrti je zde zpracována skrze odchod zvířete, domácího mazlíčka, k němuž má většina dětí vřelý vztah. Autorka se ale nespokojila s pouhým vyjádřením této problematiky, která by měla děti pokud možno citlivě seznámit s tím, jak to v životě chodí. Předzvěst neštěstí, která je obsažena už v samotném názvu, se táhne po celou první část prózy a navozuje extrémně pochmurnou atmosféru. Smutný závěr první části, kdy hlavní hrdinka najde Snížka mrtvého, je poslední tečkou veškerých „tragédií“, které se ohledně něj strhnou. Nejprve se zjistí, že je hluchý, nikdo ho nemá rád, chtějí ho zastřelit a nakonec mu i někdo

¹¹⁰ SOUKUPOVÁ, Petra. *Kdo zabil Snížka?*. Brno: Host, 2017, s. 146.

vypíchno oko. Jeho skon tak nakonec působí jako vysvobození. „Autorka, jež proslula pesimistickými sondami do obyčejných životů svých zkoušených hrdinů, ani v tvorbě pro děti nelakuje svět narůžovo.“¹¹¹

Druhá část působí již méně tíživě, cílem dětských hrdinů se stane vypátrat vraha Snížka. Umanutost získáním psa je následně nahrazena umanutostí po spravedlivém rozřešení. Pátrání, tajné vnikání na soukromé pozemky, touha po dobrodružství, to vše dodá próze onu „dětskou jiskru“ a víceméně vyváží první pochmurnou část. Zde jsou kromě smrti problematizovány také rodinné vztahy a jejich nestandardní podoby. Martinin kamarád Viktor žije pouze s babičkou, jeho matka je herečka a nemá na svého syna čas. V závěru se zjistí, že je navíc milenkou pana Seidla, a tedy i zároveň tou, kdo zničil jejich rodinu, a kdo (z pohledu dětí) způsobil smrt Snížka. Protagonistka, která žije v úplně a fungující rodině, situaci zhodnocuje:

„[...]vím, že tohle se dospělým stává, že potkají někoho jiného a pak se rozvedou.“¹¹²

Na základě této zkušenosti a zjištění si hrdinka považuje toho, co má:

„Tak si sednu a začnu jíst, studený šunkofleky, ale to je mi jedno, jsem v tu chvíli najednou hrozně ráda, že moje máma nebrečí a že se s tátou nehádají, že se asi mají rádi, když mu máma ráno dělá svačinu do lesa a on jí dává pusku, když odchází. A že táta nemá nablýskaný superauto a do lesa chodí oblečeněj ve starým oblečení a v lese žádný ženský nejsou a on žádnou ženskou nemá.“¹¹³

Hlavní hrdinka je charakterizována jako horkokrevná umanutá dívka, která má potřebu prosadit si svou za každou cenu. Souvisí to i s tím, že má dvě malé sestry, jež vyžadují větší míru péče, a tak matce s otcem na Martinu nezbývá tolik času jako dříve. Cení si pevného přátelství a postupně si utváří žebříček hodnot, dle kterých se řídí. Zároveň se snaží přimět své rodiče k porozumění, ať už se týká své lásky ke Snížkovi, nebo touze vypátrat pachatele. „Soukupová dobře vystihuje dětskou psychiku, způsob přemýšlení i vyjadřování. Zároveň ústy Martiny

¹¹¹ČECHLOVSKÁ, Magdalena. *Děti vědí o dospělých své, ukazuje Petra Soukupová v nové knize pro malé čtenáře* [online]. 19. 10. 2017 [cit. 2019-05-18]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65921100-petra-soukupova-kdo-zabil-snizka-host-kniha-recenze>

¹¹² SOUKUPOVÁ, Petra. *Kdo zabil Snížka?*. Brno: Host, 2017, s. 131.

¹¹³ Tamtéž, s. 135.

vykresluje neřesti i naivitu dospělých: "Mamka mě pohladila po hlavě a řekla: ‚Mát’o, neblázni.‘ Přemýšlím, jestli dospělí vědí, že když tohle řeknou, tak to funguje opačně..."¹¹⁴

Jazykově je kniha uzpůsobena dětským čtenářům. Chronologický příběh je předkládán v ich-formě protagonistkou Martinou, plyne, graduje, je plný napětí. Jazyk je hovorový, nejsou použity žádné těžkopádné slovní obraty. „Soukupová píše, jak je pro ni typické – úsporně, věcně. Opět staví situace na popisu obyčejností, banalit, které ale dobře vystihují podstatu. Řeší kousavý svět a mokré rukavice, které jsou při sledování podezřelých sousedů u plotů zapadaných sněhem opravdovým problémem."¹¹⁵

Příběh je propojen se zdařilými ilustracemi Terezy Ščerbové, výtvarnice, která za svou práci získala dvakrát ocenění Zlatá stuha. Výtvarné zpracování podtrhuje celkovou atmosféru příběhu, zároveň ale není vyloženě dětsky hyperrealistické, tudíž si v nich každý čtenář může najít své a rozvíjí tím svou představivost.

Martinina dětská umanutost, skoro až posedlost, nejprve po psovi a následně po zjištění, kdo je oním vrahem jejího Snížka, je i graficky znázorněna. Před začátkem první části je přes dvojstranu natištěno „PES, PES, PES“, před začátkem druhé „KDO, KDO, KDO“.

Ačkoliv se román *Kdo zabil Snížka?* tematickým zaměřením do tendence filozofizace literatury pro děti a mládež hodí, může se zdát, že v tomto případě je hranice mezi světem dospělých a dětí smazána úplně, zejména v první části.

5.4 Srovnání pojetí smrti u Ivy Procházkové a Petry Soukupové

Zprostředkování existenciální tematiky skrze uměleckou literaturu, se zdá být dobrý způsob k utvoření dětského povědomí o smrti a smrtelnosti jako takové. Smrt je obšírné téma, které lze pojmout mnoha způsoby, finální vyznění každého díla se pak dle toho liší. Iva Procházková i Petra Soukupová se zhostily

¹¹⁴ ČECHLOVSKÁ, Magdalena. *Děti vědí o dospělých své, ukazuje Petra Soukupová v nové knize pro malé čtenáře* [online]. 19. 10. 2017 [cit. 2019-05-18]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65921100-petra-soukupova-kdo-zabil-snizka-host-kniha-recenze>

¹¹⁵ ČECHLOVSKÁ, Magdalena. *Děti vědí o dospělých své, ukazuje Petra Soukupová v nové knize pro malé čtenáře* [online]. 19. 10. 2017 [cit. 2019-05-18]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65921100-petra-soukupova-kdo-zabil-snizka-host-kniha-recenze>

tematizování smrti v realistickém duchu, danou problematiku nepřikrášlují. Způsob zpracování je ale jiný, jinak působí.

Próza Petry Soukupové je od začátku zpracována v pochmurném neutěšeném duchu, nedává prostor jakýmkoliv nadějným vyhlídkám, závěry jsou definitivní. Tento aspekt vnímání nezpůsobuje pouze výběr tématu, tedy smrt domácího mazlíčka hlavní hrdinky. Je to dáno také výběrem jazykových prostředků, suchým věcným jazykem, který zvláště v první části jen přidává na syrovosti celého příběhu. Výběr prostředí, tedy vesnice v okolí lesů a přírody, by se mohl zdát jako vhodný pro z části dobrodružnou prózu určenou desetiletému dítěti. Soukupová jej ale opět popisuje spíše s negativní, úzkostnou konotací, kdy les je spojen se ztraceným Snížkem, na silnici je následně nalezen mrtvý a celá vesnice je podezřívána z jeho vraždy. Stín naděje nepřináší ani popis rodinných poměrů, kde sice fungují oba rodiče, ale i přesto je až s přílišným zřetelem zvýrazňována jejich finanční nejistota, nedostatek času apod. Ačkoliv následně druhá část, kdy se hrdinka zaměřuje na pátrání a touží po spravedlnosti, už působí více odlehčeně, pachuč úzkosti přetrvává. Ze závěrečného vyznění celé prózy se vytrácí dětská jiskra.

Iva Procházková se v románu *Uzly a pomeranče* zaměřila na podobné motivy jako Petra Soukupová a ještě k nim další závažné přidala. Smrt matky protagonisty, postižená sestra, otec nezaměstnaný alkoholik, nedostatek peněz a koně odvezení na jatka. Autorka míru tíživosti ale vykompenzovala jakousi nadějí, která celý příběh rámuje. Čtenář tak není do všech těch nesnadných životních peripetií vhozen po hlavě, je na ně spíše jemně upozorněn. To je zásadní rozdíl mezi těmito dvěma analyzovanými tituly. Procházková klade důraz na silné přátelské i rodinné pouto, které přetrvá i v nejhorších chvílích. Snaží se poukázat na to, že ať dítě či dospělého potká sebevětší tragédie, vždy se najde pomocná ruka. Zmíněný rámeček naděje celého příběhu je znát i v popisu prostředí, které je primárně podobné jako u Soukupové. Zde však autorka okolí vesnice, lesy a louky, vyobrazila s pozitivní konotací, protagonista do přírody utíká před realitou a cítí se v ní dobře. Úniků od reality je zde zachyceno více, například v podobě první lásky, kterou Darek prožívá.

V obou případech se stírá hranice mezi dospělým a dětským čtenářem. U Procházkové je to do jisté míry dáno také tím, že kniha je určena dospívajícím čtenářům od 12 let. I tak se ale ve zpracování drží svého standardu a způsob podání inklinuje v závěru spíše k dětskému čtenáři, v jeho udržení v naději na dobré konce.

Soukupová se o to sice v závěru také snaží, celkové vyznění je, ale jak bylo již řečeno, jiné, pochmurné. Zde je dětský čtenář vyloženě vržen do života bez příkras, a to ještě, než začne prózu číst. Naděje schází totiž už samotným názvu titulu *Kdo zabil Snížka?*.

5.5 Kontroverzní pohled na tematiku smrti v literatuře pro děti a mládež

Ačkoliv je míra otevřenosti v literatuře pro děti a mládež stále vyšší, vyvstávají otázky ohledně vhodnosti/nevhodnosti zpracování témat jako je například zde analyzovaná smrt. S tím souvisí také diskuze nad způsobem zprostředkování povědomí o takových tématech.

Co se smrti týče, na jedné straně je patrná tendence k jejímu „vytěšňování“, dospělí chtějí děti chránit a ušetřit je emočního stresu a strachu, který z toho vyvěrá. „Můžeme mít na mysli „vytěšňování“ buď na individuální, nebo sociální rovině.“¹¹⁶ Tyto ochranné pudy jsou patrné zejména ve vztahu k malým dětem, „už v raném dětství se zasévá popření, prostřednictvím pohádek o nebi nebo o návratu mrtvých nebo pomocí ujišťování, že děti neumírají.“¹¹⁷ Na straně druhé je tato tendence nezáměrná, motivovaná čistou neschopností zodpovědět na komplex dětských otázek o smrti. Tabuizace smrti jako takové pak vychází zejména z vyhýbavého způsobu, s nímž dospělí o smrti s dětmi mluví. Irvin D. Yalom nicméně tvrdí, že většina rodičů v naší kultuře klade při vzdělávání dětí ohledně smrti již čím dál větší důraz na skutečnou realitu.

Příprava na smrt a celkové povědomí o tom, že nic netrvá věčně, je důležité. Kladení otázek a následné hledání odpovědí na toto téma napomáhá pochopit smysl života, jeho pomíjivosti. V současnosti se děti navíc se smrtí setkávají dnes

¹¹⁶ ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, s. 12.

¹¹⁷ YALOM, Irvin D. *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál, 2006, s. 116.

a denně, „důvěrně znají naturalistické záběry lidských pozůstatků z masmediálních zpráv o válečných konfliktech, dopravních nehodách, přírodních katastrofách.“¹¹⁸ Zároveň je v jejich očích smrt bagatelizována skrze multimediální hry, kde má protagonista několik životů, nebo elektronické hračky v podobě domácích mazlíčků, kdy lze jejich „život“ neustále obnovovat. „Nenabídnou-li se dítěti včas informace nutné k realistickému pojetí smrti, bude si vytvářet vlastní (často mnohem děsivější) představy a mýty o nesmrtelnosti či povaze smrti, jimiž může – až psychopatologicky – popírat svou smrt i v dospělosti.“¹¹⁹

Intencionální uměleckou literaturu pak Šubrtová pokládá za nejvhodnější prostředek pro utváření dětského povědomí o smrti. „Dítěti zkušenost se smrtí citlivě zprostředkuje a překlene tak vakuum vzniklé tabuizací, odsouváním myšlenek na smrt a vlastní smrtelnost.“¹²⁰ Následná společná interpretace daného titulu v rodinném či pedagogickém kruhu pak navíc otevírá další témata, kladou se další otázky a otevírá se tak důležitý komunikační prostor.

Na základě četby současných českých titulů pro děti a mládež zabývajících se tematikou smrti a následné hlubší analýzy dvou vybraných, mohu s výše citovanými názory souhlasit. Povědomí o smrti je zakořeněno v každém z nás. „Existují přesvědčivé důkazy, že děti objevují smrt v raném věku, že chápou, že život nakonec skončí, že toto poznání aplikují na sebe a že následkem tohoto objevu trpí velkou úzkostí.“¹²¹ Je tedy nutné s nimi na dané téma hovořit, citlivě je s ním seznámit, k čemuž umělecká literatura může napomoci.

Ačkoliv se, zejména v poslední době, klade důraz na realističnost, motiv smrti by měl být nicméně do příběhu vložen citlivě, se snahou seznámit, ale ne vyděsit. Stejně tak by se v díle neměla objevovat didaktičnost, poučování čtenáře o dané problematice.

Iva Procházková se těchto parametrů drží, a to nejen v analyzovaných *Uzlech a pomerančích*. Její tvorba pro děti a mládež se ve valné většině dotýká citlivých

¹¹⁸ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 9.

¹¹⁹ ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 15.

¹²⁰ Tamtéž s. 16.

¹²¹ YALOM, Irvin D. *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál, 2006, s. 117-118.

a tabuizovaných témat, nicméně je vyvážená zdůrazněním životních hodnot, jako je láska, přátelství, jistota domova a rodiny. K přílišné syrovosti a nemilosrdnosti s dětským čtenářem se naopak uchýlila analyzovaná Petra Soukupová a její *Kdo zabil Snížka?*.

V tomto kontextu lze zmínit poněkud zarážející způsob zpracování smrti také v *Kozí knížce* (2005) Terezy Říčanové, obrázkové knize pro menší čtenáře: „Když kůzlata povyroستou, buď je prodáme, nebo zabijeme a sníme. Maso jíme my. Na kosti čekají psi a kočky.“¹²²Naturalistické a syrové jsou v tomto případě i ilustrace a celkový estetický přínos se zde zdá být nulový.

Podobně je tomu tak u souboru povídek *Čáp nejní kondor* (2011) od Radůzy, které otevírá pro většinu dětí hororová scéna: „Stojíme s babičkou na dvorečku. Babička drží králíka za zadní nohy. V druhý ruce má cihlu. Králík sebou děsně mrská. Babičko, můžu se dívat, jak zabíjíš králíka? Mužeš, holčičko, mužeš. Rána a králík se nehýbe. Visí babičce v ruce dočista mrtvej. Králíky vždycky zabíjí babička. I slepice. Tu slepici položí na špalek a usekne jí hlavu sekýrou.“¹²³

¹²² ŘÍČANOVÁ, Tereza. *Kozí knížka*. Praha: Baobab, 2011, s. 34

¹²³ RADŮZA. *Čáp nejní kondor*. Praha: Baobab, 2011, s. 7.

6 Závěr

V bakalářské práci jsem se zabývala trendem v oblasti současné české literatury pro děti a mládež, tj. zpracováním tabuizovaných témat a celkovým stíráním hranice mezi dospělým a dětským čtenářem.

V úvodní kapitole jsem se zaměřila na vymezení pojmu literatura pro děti a mládež spolu s problematikou, která toto „vymezování“ přináší. Na základě studia zahraničních statí, které v překladu Jany Segi Lukavské vyšly v antologii *Dítěti vstříc* (2018), jsem zjistila, že literatura pro děti a mládež je široká, stále nepříliš hluboce probádaná oblast, která vybízí k mnohým otázkám. Vzhledem k tématu své práce jsem se zaměřila zejména na problematiku určení, jaká kniha je pro dítě dobrá, jaké parametry by ideálně měla kvalitní kniha mít, jaká je hranice mezi dospělou a dětskou literaturou.

Vzhledem k názorovému rozrůznění je těžké vyvodit obecné závěry. Dětský recipient je rozmanitá množina, která nelze jasně definovat, navíc převažuje tendence stírat hranici mezi dětským a dospělým čtenářem. Dle čeho by se autor měl tedy řídit? V knize by měla převažovat zábavná složka namísto didaktické. Mnoho autorů se také přiklání k tomu, že čtenář by měl mít možnost identifikovat se s hlavní postavou, prostředím, či samotným příběhem.

V další části své práce jsem se zaměřila na postavení české literatury pro děti a mládež po roce 1989, a to zejména v kontextu její teorie a reflexe. Ačkoliv předrevoluční stav české teorie literatury pro děti byl na velmi dobré úrovni, po revoluci dochází v této oblasti ke krizové situaci. Teoretikové mají pocit, že vše významné bylo již vyzkoumáno a zaměřují se spíše obecně na krizi knižní kultury a problematiku masové produkce kýčové literatury. Upadá i odborná kritická recepce literatury pro děti, s čímž dochází i k úpadku dětského čtenářství. V druhé polovině 90. let dojde k pozitivnímu obratu, je patrná snaha o syntetické hodnocení polistopadové tvorby a jejího vývoje, vytváří se nové koncepce. Literatura pro děti a mládež nabývá opět na důležitosti.

V rámci této kapitoly jsem také sledovala, jakým způsobem v současnosti pracují čeští autoři s teoretickým vymezením literatury pro děti a mládež ve srovnání se zahraničním, z něhož jsem převážně čerpala v kapitole první. Zjistila

jsem, že celkový pohled a názory se odlišují. V českém kontextu je znát snaha o zjednodušení popisu této oblasti literatury, příliš striktní a jasné vymezení věkové hranice recipientů, či zdůrazňování didaktické složky, kterou anglofonní teoretikové zavrhnou.

V další části jsem se již zaměřila konkrétně na trend současné české literatury pro děti a mládež, tedy vznik knih, kde se rozmývají hranice věkového určení a do nichž se dostávají závažná témata. Dochází k jakési „filozofizaci“ literatury pro děti a mládež, pod níž se řadí tabuizovaná témata jako smrt, handicap, krizové rodinné situace, sexualita či nestandardní podoby rodin. Vzhledem k tomu, že většina jmenovaných témat se vzájemně prostupuje, analyzovala jsem dvě zastřešující témata – handicap/nemoc a smrt, pod nimiž se otevírají další „tabu“.

V rámci analýzy tematiky handicapu a nemoci v současné české literatuře pro děti a mládež jsem nejprve postihla vývojové tendence této oblasti a následně analyzovala, interpretovala a v závěru srovnávala konkrétní vybrané tituly: trilogii *Holky na vodítku* od Ivony Březinové a *Pět minut před večeří* Ivy Procházkové. Zatímco Ivona Březinová zvolila didaktický způsob zpracování této problematiky s cílem vystrašit a formovat dospívající čtenáře, v tomto případě zejména dívky, Iva Procházková skryla téma handicapu do příběhu o možnostech vidění světa. V obou případech je tematika prostoupena dalšími tématy, zejména nestandardní podobou rodiny, či její nefunkčností. Ačkoliv zprostředkování povědomí o nemocech a handicapech tihne k didaktičnosti, na příkladu Ivy Procházkové jsem dospěla k závěru, že je možné postihnout problematiku jinak a o to víc efektivně.

V tematickém okruhu zabývající se smrtí jsem opět hlouběji analyzovala a interpretovala dva konkrétní tituly, *Kdo zabil Snížka?* Petry Soukupové a *Uzly a pomeranče* Ivy Procházkové. Kromě smrti se u obou autorek opět otevřela mnohá další tabuizovaná témata většinou dotýkající se nefunkčnosti rodiny. V rámci tohoto okruhu jsem také zkoumala, zda je vhodné, aby se děti se smrtí touto cestou seznamovaly. Došla jsem k závěru, že umělecká literatura je dobrý způsob zprostředkování povědomí o smrti, nicméně záleží na tom, jakým způsobem je dané dílo zpracováno, zda je dítě citlivě seznámeno, nebo zda je do problematiky vrženo bez stínu naděje.

Cílem mé práce bylo postihnout a dokázat, že tabuizovaná závažná tematika je v současné české literatuře pro děti a mládež oproti předrevolučním létům trendem. Na základě analýzy konkrétních titulů jsem otevřela mnoho dalších témat, dotýkajících se zejména vhodnosti a nevhodnosti seznámení dětského čtenáře s takovou problematikou. Došla jsem k závěru, že tento trend v současné české literární produkci pro děti opravdu převládá a dochází tak k tematické detabuizaci a stírání rozdílu mezi dospělým a dětským čtenářem.

7 Anotace

Jméno a příjmení autora: Anna Malimánková

Název fakulty a katedry: Katedra bohemistiky, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Název práce: Tabuizovaná témata v současné české literatuře pro děti a mládež

Název práce v angličtině: Taboo Topics in Contemporary Czech Literature for Children and Young Adult Readers

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.

Rok obhajoby: 2019

Počet znaků: 104 532

Použitá literatura: 38

Příloha: 0

Klíčová slova: trend, literatura pro děti a mládež, současná česká literatura, tabuizovaná témata, tematika handicapu/nemoci, tematika smrti, detabuizace

Anotace práce: Bakalářská práce se zabývá trendem v oblasti současné české literatury pro děti a mládež, tj. zpracováním závažných tabuizovaných témat a z toho vyvěrající stírání hranice mezi dospělým a dětským čtenářem. Cílem je postihnout a dokázat, že tato tematická tendence v současné české literatuře pro děti a mládež oproti předrevolučním létům převažuje a na základě toho dochází k větší míře otevřenosti a detabuizace. Tuto tendenci jsem postihla zejména na základě analýzy dvou zastřešujících témat, a to handicapu/nemoci a smrti. Krom obecného popisu těchto okruhů, analyzuji, interpretuji a srovnávám vybrané současné tituly: *Holky na vodítku* od Ivony Březinové x *Pět minut před večeří* Ivy Procházkové; *Kdo zabil Snížka?* Petry Soukupové x *Uzly a pomeranče* Ivy Procházkové.

8 Seznam literatury

8.1 Primární

BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Martina*. Praha: Albatros, 2007, 127 s.

BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Ester*. Praha: Albatros, 2017, 147 s.

BŘEZINOVÁ, Ivona. *Jmenuji se Alice*. Praha: Albatros, 2018, 125 s.

PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Pět minut před večeří*. Praha: Albatros, 1996, 47 s.

PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče*. Praha: Albatros, 2011, 229 s.

RADŮZA. *Čáp nejní kondor*. Praha: Baobab, 2011, 69 s.

ŘÍČANOVÁ, Tereza. *Kozí knížka*. Praha: Baobab, 2011, 44 s.

SOUKUPOVÁ, Petra. *Kdo zabil Snížka?*. Brno: Host, 2017, 146 s.

8.2 Sekundární

ČECHLOVSKÁ, Magdalena. *Děti vědí o dospělých své, ukazuje Petra Soukupová v nové knize pro malé čtenáře* [online]. 19. 10. 2017 [cit. 2019-05-18]. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65921100-petra-soukupova-kdo-zabil-snizka-host-kniha-recenze>

ČEŇKOVÁ, Jana a kol. *Vývoj literatury pro děti a mládež a její žánrové struktury: adaptace mýtů, pohádek a pověstí, autorská pohádka, poezie, próza a komiks pro děti a mládež*. Praha: Portál, 2006, 171 s.

DD. *Vyprávění jako výchovný prostředek*. Ladění, 10, 2000, č. 3, s. 44.

ELIAS, Norbert. *O osamělosti umírajících v našich dnech*. Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998, 66 s.

CHALOUPKA, Otakar a Vladimír NEZKUSIL. *Vybrané kapitoly z teorie dětské literatury I*. Praha: Albatros, 1973, 113 s.

JANDA, Luděk. *Handicapované pohádky*. Ladění, 13, 2003, č. 1, s. 21.

- KUBECZKOVÁ, Olga. *Smrt a dítě. Existenciální motivika v české literatuře pro děti a mládež*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Pedagogická fakulta, 2013, 213 s.
- MACHALA, Lubomír a kol. *Panorama české literatury po roce 1989*. Praha: Knižní klub, 2015, 303 s.
- MACHÁČKOVÁ, Marcela. *Rodinné čtení*. *Ladění*, 7, 1997, č. 2, s. 18.
- MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004, 699 s.
- NEZKUSIL, Vladimír. *Konec zjednodušených představ*. *Zlatý máj*, 34, 1990, č. 2, s. 86-89.
- NOVÁKOVÁ, Luisa (ed.). *Literatura pro děti a mládež na začátku tisíciletí: kontexty, problémy, trendy*. Praha: Obec spisovatelů, 2009, 271 s.
- POLÁČEK, Jiří. *Co považujete za největší problém naší současné kritiky literatury pro mládež?* *Ladění*, 7, 1997, č. 4, s. 25.
- PROCHÁZKOVÁ, Iva. *Uzly a pomeranče* [online]. [cit. 2019-03-12]. Dostupné z: <http://ivaprochazkova.com/uzly-a-pomerance/>
- PROVAZNÍK, Jaroslav. *Literatura pro české děti* [online]. 2003 [cit. 2019-01-19]. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/10179/literatura-pro-ceske-deti>
- REISSNER, Martin. *Pět minut před večeří*. *Ladění*, 6, 1996, č. 4, s. 20.
- SEGI LUKAVSKÁ, Jana (ed.). *Dítěti vstříc: teorie literatury pro děti a mládež*. Brno: Host, 2018, 275 s.
- SCHERER, Georg. *Smrt jako filosofický problém*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005, 271 s.
- SIEGLOVÁ, Naděžda. *Pětiletá bilance*. *Zlatý máj*, 39, 1995, č. 1, s. 43-44.
- SIEGLOVÁ, Naděžda. *Třetí holka na vodítku*. *Ladění*, 13, 2003, č. 3, s. 15.
- ŠMAHELOVÁ, Hana. *Počátky kritického myšlení o dětské literatuře*. *Ladění*, 8, 1998, č. 3, s. 5.

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, 127 s.

ŠUBRTOVÁ, Milena. *Procházková, Iva. Uzly a pomeranče* [online]. 25. 10. 2011 [cit. 2019-04-12]. ISSN 978-80-00-02820-0. Dostupné z: <http://www.iliteratura.cz/Clanek/28925/prochazkova-iva-uzly-a-pomerance>

URBANOVÁ, Svatava. *Meandry a metamorfózy dětské literatury*. Olomouc: Votobia, 2003, 363 s.

URBANOVÁ, Svatava a kol. *Sedm klíčů k otevření literatury pro děti a mládež 90. let XX. století (reflexe české tvorby a recepce)*. Olomouc: Votobia, 2004, 457 s.

URBANOVÁ, Svatava. *Drsný osud narkomana*. Ladění, 9, 1999, č. 2, s. 19.

VAŘEJKOVÁ, Věra. *Příběh narkomanky Alice*. Ladění, 13, 2003, č. 1, s. 23.

VAŘEJKOVÁ, Věra. *Vstup do nevyužité tematiky*. Ladění, 12, 2002, č. 3, s. 31.

YALOM, Irvin D. *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál, 2006, 527 s.

ZÍTKOVÁ, Jitka. *Výpověď o síle bílé nemoci*. Ladění, 10, 2000, č. 3, s. 20.

ŽIŽKOVSKÝ, Petr. *Předmluva*. In: BŘEZINOVÁ, Ivona. *Lentilka pro dědu Edu*. Praha: Albatros, 2006, s. 7.

9 Resumé

The aim of my bachelor thesis is to describe the trends in contemporary literature for children. I address mainly the topics that are considered taboo and overall the uneasy distinction between the topics aimed at adults as opposed to those aimed at children.

In the first few chapters my aim was to clearly outline what the literature for children is. I compared the Czech and other definitions. I found out that the approaches and opinions differ. In Czech literature there are tendencies for simplifying literature for children – albeit through the age range or emphasizing the didactic function of such literature (which in the other definitions is not so prevalent). Other definitions are keener on the subject, studying in more in-depth. But there are still many questions in such definitions and it is not easy (through the difference of opinions) to find a clear answer.

In the next few chapters I tackled the two main topics – handicap/sickness and death, both of which lead to more taboos. In terms of handicap/sickness I interpreted and compared a book trilogy called *Holky na vodítku (Girls on a Leash)* by Ivona Březinová and a book called *Pět minut před večeří (Five Minutes to Dinner)* by Iva Procházková. Březinová tackled the subject in a didactic way with the aim to somewhat scare and educate the adolescent readers (in this case the adolescent girls), Procházková hid the topic of handicap into a story about the ways of seeing the world. In both cases the topic of handicap naturally entwines with other topics such as non-traditional or downright dysfunctional families.

For the topic of death I also analysed two books – *Kdo zabil Snížka? (Who Killed Snowy?)* by Petra Soukupová and *Uzly a pomeranče (Knots and Oranges)* by Iva Procházková. Regarding this topic I also analysed whether it is appropriate for children to read about death or not, to get “acquainted” with it. On one hand I came with an opinion that fiction literature is an appropriate way for children to learn more about death, on the other hand the writer has to handle the topic well and tastefully. It has to present a certain hope for the children.

The overall aim of my work was to present an opinion, that the topic that were once a great taboo are slowly becoming normal in this type of literature. Hand in hand with this trend comes the fact, that there is less and less distinction between adult and child readers. The results of my analysis opened many more topics related to those I described. Overall my findings showed that the trend of breaking taboos and thus aiming at a more universal reader is prevalent in the contemporary Czech literature for children.